

Mindaddig, amíg egy ilyen igénnyel fellépő elmélet nem válik széles körű konszenzus révén elfogadottá, aligha fűzhetünk reményeket az etnopolitikai konfliktusok tartós rendezéséhez és hathatós megelőzéséhez. A nemzetközi államközösség fellépései ugyanolyan eredménytelenségre lesznek kárhóztatva, mint az eddigiekben, a kétoldalú vitás helyzetek szereplői pedig ugyanabban a perspektívátlan kiúttalanságban fogják okolni egymást továbbra is a konfliktusok meghaladhatatlanságáért.

6. A kisebbségi jogok liberális elméletének fogalmi megalapozása

Will Kymlicka szerint az etnopolitikai konfliktusok kezelésének eddigi viszonylagos eredménytelensége azzal is összefüggésbe hozható, hogy az esetek döntő többségében sem a válságkezelő módszerek, sem azok alkalmazói nem álltak kellőképpen egyértelmű, szilárd fogalmi alapokon. Az igénybe vett módszereket megengedhetetlen fogalmi túláltalánosítások, alkalmazóikat pedig nemegyszer a fogalmak rosszhiszemű, önös politikai érdekeiknek alárendelt használata jellemzi.

A világ ez idő szerint való etnopolitikai elrendezettségében rejlő etnokulturális igazságtalanságok elfedésében különösképpen három fogalom, illetve az azokhoz fűződő tévképzetek, széles körben elterjedt értelmezések játszanak fontos szerepet: a *multikulturalitás* fogalmának az ideologikus használata, a jogállam *etnokulturális semlegességének* a mítosza, valamint a *kollektív jogokkal* kapcsolatos félreértések és rosszhiszemű értelmezések, mindenekelőtt a közösségeket megillető jogoknak a liberális demokráciával való, vélt összeférhetetlenségét illetően. A következőkben ezekről, valamint arról lesz szó, hogy a felsorolt fogalmaknak a helyesen felfogott értelme milyen szerephez juthat a kisebbségi jogok liberális elméletének a megalapozásában.

6.1. A multikulturalitás fogalma

A *multikulturalitás* közkézen forgó akceptója a fogalmakkal való viszálszásnak és az abból származó módszertani következményeknek egyik látványos példáját kínálja.

A világ kulturális sokfélesége – a globalizáció trendjeinek ellenére, és bizonyos fokig azok visszahatásaként – egyre szélesebb körben tudatosuló tény manapság, akárcsak az a sajátos körülmény, hogy a világ *etnokulturális valósága és etnopolitikai elrendezettsége* között mély szakadék tátong. A nemzetközi államközösség által ez idő szerint elismert 196 államban több mint 600 élő nyelvet (más források szerint ez a szám 2 000–8 000-re tehető), és 5 000 – egyes vélemények szerint 6 000–10 000 – etnikumot tartanak számon.¹³⁶

136 | David Crystal „a két Vogelin átfogó munkája, a *Classification and Index of the World's Languages* (1977) alapján” 4 522 nyelvről és azok 20 000 dialektusáról beszél. A hivatkozott munka adatai szerint napjainkban több mint 1 000 000-an beszélnek 138 nyelvet, több mint 100 000-en 258 nyelvet, több mint 10 000-en 597 nyelvet, több mint 1 000-en 708 nyelvet, több mint 100-an 409 nyelvet. A szakértők 143 kihalt

Arra visszavezethetően, ahogyan a multikulturalitás fogalma meggyökeresedett a nyilvánosságban, a kifejezésnek a különböző szöveggörnyezetekben előforduló konkrét alakzatai összemosásuk rendszerint az etnokulturális sokféleség különböző típusait, és elfedik azok eltérő eredetét, különböző természetét. Az etnokulturális közösségek különböző típusai más és más körülmények között tagozódtak be a történelem során az ez idő szerint létező politikai közösségekbe és államkeretekbe, ami döntő mértékben meghatározza helyzetüket, problémáik természetét, és nem utolsósorban azt a viszonyt, amelyet a többségi nemzetekkel szeretnének kialakítani.

Kymlicka szerint különösen két, alapvető etnokulturális kategória összemosása jár sok bonyodalommal mind a politika-elméletben, mind a gyakorlati politikában. A multikulturalitás kérdéseiről vitázók legtöbbször elmulasztják észrevenni, hogy egészen más természetű kérdésekről van szó akkor, ha az etnokulturális különbözőség – eredete szerint – arra vezethető vissza, hogy egy korábban államalkotó, vagy legalábbis önkormányzati hagyományokkal rendelkező, területileg koncentrált kultúra betagozódik valamilyen történelmi fordulat folytán egy új, nagyobb államkeretbe, és hogy más a felmerülő problémák jellege akkor, ha a kulturális pluralitás a más etnikumú egyének bevándorlásával hozható összefüggésbe.

Amennyiben ez az alapvető különbség nem kerüli el a figyelmünket, alkalmunk van észrevenni, hogy az új állami keretek közé betagozódott etnokulturális közösségek – Kymlicka *nemzeti kisebbségeknek* nevezi ezeket – többnyire elkülönülő, mintegy párhuzamos társadalmakat alkotnak a politikai nemzetek keretein belül, és az autonómia vagy az önkormányzat különféle változatainak a kivívásán fáradoznak, mert csak annak révén látják biztosíthatónak létük és kulturális sajátosságainak a fennmaradását. Az egyéneknél vagy családonként bevándorlók célja ezzel szemben az állampolgársággal járó jogok minél szélesebb körét élvezni, és minél előbb egyenlő tagként integrálódni a befogadó társadalomba. A bevándorlók által létrehozott közösségek – amelyek megnevezésére Kymlicka az *etnikai csoport* terminust használja – természetesen maguk is ragaszkodnak kultúrájukhoz, és jogharcuk részét képezi rendszerint az identitásuk elismertetésének érdekében folytatott küzdelem, de ezt nem az önkormányzat vagy az autonómia párhuzamos intézményrendszere által szeretnék biztosítani látni, hanem a befogadó társadalom törvényes és intézményes kereteinek a feszegetésével, úgy, hogy azok befogadóbbakká és toleránssabbá váljanak az etnokulturális különbségekkel szemben.

nyelvről tudnak, 2 269 nyelv esetében pedig nem áll rendelkezésünkre megbízható adat. Vö: D. Crystal: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998, 360-361. Ernest Gellner szerint a világon beszélt nyelvek száma minden valószínűség szerint 8 000 körül van. Tekintettel arra, hogy a nyelvi közösségek közül csak minden tízediket jellemez „valamennyire is hatékony” nacionalizmus, Gellner véleménye szerint az életképes nemzeti közösségek száma körülbelül 800-ra tehető. Vö.: E. Gellner: *Nations and Nationalism*. Oxford, Blackwell, 1983, 44-45. Az UNESCO keretében létrehozott, a kultúra és a fejlődés összefüggéseit kutató egyik szakbizottság 1996-ban közreadott jelentése szerint „olyan világban élünk, amelyben 10 000 elkülönülő társadalom található a kevesebb mint 200 állam keretei között”. Vö.: *Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development*. Paris, UNESCO, 1996, 16.

Azokat az államokat, amelyek nemzeti kisebbségeket foglalnak magukba, Will Kymlicka *többnemzetiségű (multinational)* államoknak nevezi, míg a nagyszámú bevándorlót befogadó országok számára a *többetnikumú (polyethnic)* megnevezést tarja fenn. E további különbségtételből egy fontos következmény adódik: azokat az államokat, amelyek etnikai kisebbségeket foglalnak magukba, Kymlicka megítélése szerint nem lehet nemzetállamoknak tekinteni. A fenti definíció szerint ugyanis a nemzeti kisebbségek olyan közösségek, amelyek önkormányzati hagyományokkal és – ennél fogva – többé-kevésbé teljes intézményrendszerrel rendelkeznek, saját nyelvük és kultúrájuk van, továbbá olyan területeken élnek, amelyet hagyományosan szülőföldjüknek tekintenek, és amelyen ők alkotják a többséget. E szempontok alapján a legteljesebb mértékben kimerítik a *nemzet* fogalmának a legtöbb szakértő által használt ismérveit, következésképpen jelenlétük egy adott állam politikai keretei között, tekintet nélkül arra, hogy ez a jelenlét egy föderatív szerződés vagy más természetű határmódosulás következménye, tarthatatlanná – vagy legalábbis gyanússá – teszi a nemzetállami illúziókat.

A világban manapság mind a nyugati típusú, liberális demokráciák körében, mind az egykori szovjet tömb utódállamaiban, de a harmadik világ országaiban is bőven található többnemzetiségű államokat, akkor is, ha ezt a legtöbb kormányzat vonakodik elismerni. A többnemzetiségű jelleget eredményezheti a többé vagy kevésbé önkéntes, kölcsönös előnyök érdekében létrehozott föderáció, amint az Belgium és Svájc esetében történt, vagy őshonos lakosok területeinek az elfoglalása, amint arra Kanada, Finnország és Új Zéland eseteit lehet példaként említeni.

A közhiedelem ellenére az Egyesült Államok is többnemzetiségű ország – állítja Kymlicka. Nemcsak a sokat szenvedett indiánok és az alaszakai eszkimók teszik azzá, hanem a Puerto Ricó-iak, Hawai bennszülött népessége, a Guam-i *chamorrok*, vagy a *chicano* népesség leszármazottai is, akiket Texas, Új Mexikó és Kalifornia területeinek az elfoglalásával kebelezett be az Egyesült Államok, az 1846–1848-as mexikói háborút követően. Guam – amely protektorátus – és Puerto Rico – commonwealth – mellett az indiánok is különleges státust mondhatnak magukénak: „függőségi viszonyban lévő nemzeti közösségként” (*domestic dependent nations*) vannak elismerve, törzsi kormányaik és törvényeszeik, a földtulajdont illetően pedig különleges, kizárólagos jogaik vannak. A Guam és Hawaiii szigetek lakói messzire menő nyelvi jogoknak örvendenek (az őshonos népek által beszélt nyelvek, a chamorro és a hawaii, az angollal egyenlő státussal rendelkeznek mind a közhivatalokban, mind az oktatási intézményekben), Puerto Ricó-ban pedig a spanyol az egyetlen hivatalos nyelv. Ezek a példák természetesen fölöttébb marginálisak, arányaiknál fogva az amerikai nemzeti identitás kialakításában nem juthatnak szerephez. Ez teszi mindenekelőtt lehetővé, hogy a nemzeti kisebbségek pusztá létét, önkormányzati jogaik adottságát az Egyesült Államok keretei között sok politikus és elméletírő elhallgatja, vagy megpróbálja egyenesen letagadni.

Az etnokulturális sokféleség másik forrása az emigráció. A három legnagyobb célország Ausztrália, Kanada és az Egyesült Államok: a világ legális bevándorlóinak több mint a fele e három ország valamelyikét választja. Az ötvenes évek végéig, a hatvanas évek elejéig a befogadó államok nyíltan asszi-

milációs politikát folytattak, olyan intézkedéseket foganatosítván, amelyek a bevándorlóknak az uralkodó kulturális normákhoz való igazodását és teljes beolvadását voltak hivatottak biztosítani. Az ún. „anglo-konformitás” követelményét a politikai stabilitásra hivatkozó érvek támasztották alá elsősorban, de elő-előfordultak olyan érvek is, amelyek a más kultúrák etnocentrikus megbélyegzésével és a befogadók kulturális felsőbbrendűségével indokolták az asszimilációt, illetve tüntették fel azt morálisan is megalapozottnak. Az anglo-konformitás követelménye azt eredményezte, hogy a befogadó államok visszautasították az olyan letelepedni vágyók kérelmeit, akik asszimilálhatatlannak tartott – rendszerint külső jegyek alapján megkülönböztethető – népcsoportokhoz tartoztak: Kanada és az Egyesült Államok korlátozta a kínai bevándorlók számát, Ausztrália pedig csak fehér bőrű imigránsokat fogadott.

A három nagy célország közötti – az anglo-konformitás követelményében tetten érhető – összhangot némiképp beárnyékolta az a fölöttébb népszerű, mindazonáltal félrevezető nézet, hogy lényegi különég van a két imigrációs politika, az amerikai *melting pot* és a kanadai *etnikai mozaik* között. Noha az utóbbi a bevándorlók kultúrája iránti nagyobb tiszteletet sugall, a gyakorlatban nem jelentett mást, mint hogy a bevándorlóknak módjukban állt eldönteni, hogy a két domináns kanadai kultúra közül az angolt vagy a franciát választják az asszimiláció irányaként.

A XX. század hetvenes éveivel kezdődően a három nagy imigrációs célország fokozatosan feladta az asszimilációs politikát, és a bevándorlók kulturális identitására illetve szokásaikra nézvést toleránsabb gyakorlatot honosított meg. A bevándorlók számára lehetővé vált, hogy megőrizzék és gyakorolják hagyományaikat, önkéntes egyesületeket hozzanak létre erre a célra, és rövidesen beigazolódott, hogy a markáns kulturális identitással és fejlett etnikai öntudattal rendelkező imigránsok is képesek integrálódni a befogadó ország intézményrendszerébe, elsajátítani a hivatalos nyelvet, lojális és produktív állampolgáraivá lenni a befogadó országnak.

Az erőszakos asszimilációs politika így fokozatosan teret vesztett – s noha a befogadó országok szélsőséges csoportosulásainak a részéről tanúsított ellenállással folyamatosan számolni kellett –, a bevándorlók ragaszkodása hagyományaikhoz egyre kevésbé minősült „hazafiatlanságnak”. A hivatalos nyelv elsajátítása mindazonáltal követelmény maradt. Ausztráliában és az Egyesült Államokban az ötvenedik életévüket még be nem töltött bevándorlók esetén ez a feltétele az állampolgárság megszerzésének, Kanadában pedig a két hivatalos nyelv – az angol és a francia – valamelyikét kell ehhez megtanulniuk. E kérdéssel kapcsolatban Kymlicka arra a sajátos paradoxonra hívja föl a figyelmet – Gerald Johnson véleményét idézve –, hogy az anglo-konformitásnak a nyelvi követelményekre leszűkített változatában a történelem iróniája érhető tetten, amennyiben a „minden ember egyenlőnek született” alkotmányos megállapítás köré szerveződő liberális köztársaság a többnyelvű birodalmak történelmében nem ismert kérlelhetetlenséggel írja elő állampolgárai számára a közös nyelv használatát.¹³⁷

A bevándorlók ragaszkodása kultúrájukhoz, az asszimilációs trendekkel való szembefordulásuk nem jelenti azonban azt is egyúttal, hogy az imigráns csoportok a párhuzamos társadalom és a kultúrájuk kibontakoztatásához elengedhetetlennek érzett intézményrendszer igényével állnának elő, amint az a nemzeti kisebbségek esetében szokott történni. Etnokulturális sajátosságaik megőrzéséhez a befogadó társadalom hivatalos intézményrendszerén *belül* ragaszkodnak, miközben érdekeik elsődlegesen ahhoz fűződnek, hogy a társadalom fő áramának elismert és egyenlő jogokat élvező polgárai legyenek. Nem élnek őseik által hagyományosan birtokolt területeken, életformájuk, tradícióik nem kötődnek valamely földterület erőforrásaihoz, és nem jellemzi őket az önkormányzás valamilyen történetileg kialakult és huzamosan gyakorolt intézményes formája.¹³⁸ Csoportos alakzataikat elsősorban az önkéntesség jellemzi, és az etnokulturális igazságosságért folytatott küzdelmük az integráció körülményeinek a befolyásolására szorítkozik: olyan értelemben próbálják tágítani a befogadó társadalom törvényes és intézményes kereteit, hogy azok minél toleránsabbak és befogadóbbak legyenek az etnokulturális sajátosságok tekintetében. Az imigrációs célországok társadalmi e folyamatok eredményeként szubkultúrák laza agregátumának a képét fogják mutatni, véli Kymlicka, olyan szubkultúrákét, amelyek szervesen illeszkednek a társadalom norma- és intézményrendszerébe, és amelyek sajátos párhuz-

138 | Kymlicka elismeri: nem lehet kizártnak tekinteni, hogy valamely bevándorló csoport, amely kellőképpen nagy számban telepszik meg egy kompakt, őshonos népek által nem, vagy csak gyéren lakott területen, *nemzeti kisebbséggé* váljék azáltal, hogy önkormányzati jogokat vív ki a maga számára. Végső soron nem történt más az új világbeli brit telepesek, vagy a Puerto Ricó-i spanyol, illetve a quebeci francia bevándorlók esetében sem. A telepesek célja nem az elfoglalt területek kultúrájába való beilleszkedés volt, hanem saját kultúrájuk meghonosítása az új élettérben. Esetükben egy intézményileg teljes, önmagára nézvést elégséges társadalom létrehozása volt a tét, nem az egyéneké – vagy családoké – való beilleszkedés.

Elméletileg elképzelhető, hogy valamely befogadó ország olyan imigrációs politikát folytasson, amely a bevándorlók ilyenzerű viselkedését támogatná illetve bátorítaná, de ez idáig nem ismeretesek ilyen példák.

Egyre gyakrabban találkozhatni ezzel szemben a véleménynel, miszerint az egyesült államokbeli spanyol nyelvű közösség egyre fogyó érdeklődést mutat az angol nyelvű és kultúrájú társadalom főáramába való integráció iránt, és hogy növekvő tendenciákat mutató számarányuk folytán az öntörvényűség irányába látszanak elmozdulni. Kymlicka arra mutat rá ezzel kapcsolatban, hogy az egyesült államokbeli spanyol nyelvű közösség nem egynemű, és ezt a körülményt, az említett kérdés összefüggésében, hiba volna szem elől tévesztetni. Az Amerikában élő spanyol ajkú népesség egyaránt magába foglal nemzeti kisebbségeket – ilyenek a *chicano*-k és a Puerto Ricó-iak – valamint dél-amerikai bevándorlókat. Az utóbbiak kategóriája sem homogén: amíg az állampolgárság vagy a letelepedési engedély megszerzése szempontjából esélytelen spanyol bevándorlók – miként a magukat száműzöttnek tekintő kubai menekültek vagy az illegális mexikói bevándorlók – nem látják értelmét, sem perspektíváját a beilleszkedésnek, addig a letelepedési engedély megszerzésében esélyes spanyol nyelvű bevándorlók tekintetében az integráció – adott esetekben pedig egyenesen az asszimiláció – folyamata gyorsabb, mint száz évvel korábban. Az angol nyelv iránti érdektelenség tény ezzel szemben Puerto Ricó-ban, ahol a domináns kultúra spanyol nyelvű. Előfordulhat, hogy idővel az amerikai spanyol identitásnak olyan formája fog megjelenni, amely elmosza ezeket a belső törésvonalakat, egyelőre azonban ez a megnevezés nem több, mint nemzeti kisebbségek, bevándorlók és száműzöttek közös fedőneve. Vö.: *I. m.*, 16.

mosságokat mutatnak a kanadai angol és francia kultúrájú befogadó közegek esetén például, amelyekkel teljesen analóg viszonyrendszert építenek ki rendszerint az egyazon kultúrájú bevándorlók különböző csoportjai. Ez indokolja a *többtnikumú társadalmak* megnevezésre vonatkozó terminológiai opciót.¹³⁹

A multikulturalitás fogalma azzal és annyiban teszi lehetővé a fogalmakkal való visszaélést, amennyiben a mindennapi szóhasználatban elmosza a *többtnemzetiségű* és a *többtnikumú* jelleg közötti különbségeket. Kanadában, a hetvenes években például ez a kétértelműség tette lehetővé, hogy a kormányzat multikulturális politikája ellen egyaránt és egy időben tiltakoztak a francia ajkú állampolgárok, akik attól tartottak, hogy a multikulturalizmus a québeciek társnemzeti ambícióinak a letörését és bevándorlóként való kezelésének a célját fogja szolgálni, és azok az aggodalmaskodók, akik újabb, önkormányzati igényekkel fellépő etnokulturális csoportok megjelenésétől tartottak, az angol és a francia mellett, e kormányzati politika érvényesítésének következtében.

A nemzeti kisebbségek és az etnikai csoportok közötti különbségek elkerülték a legtöbb politika-filozófiai szakíró figyelmét. Kymlicka két rangos szerző, Michael Walzer és Nathan Glazer nézeteit hozza föl példaként, akik – külön-külön – fölfigyeltek arra, hogy az Európára jellemző etnokulturális sokféleség más természetű, mint az, amelyet az új világban tapasztalhatni, de helytelen következtetésekre jutottak e megállapításokból kiindulva.

Walzer azon a véleményen van például, hogy a „régí világ” etnokulturális közösségei mély gyökereket eresztettek azokon a területeken, amelyeket benépesítenek, szemben az új világbeli bevándorlókkal, akik személyes döntések eredményeként számolták fel gyökereiket. A régi világra oly jellemző önkormányzati törekvések nem találhatnak visszhangra következésképpen az új világ népeinek körében. Hasonló okfejtés eredményeként Glazer arra a következtetésre jut, hogy míg a régi világot a „népek közötti föderáció” huzamos fennállta jellemzi, addig az új világ szétszórt, asszimilált és nagyobb közösségekbe integrált etnokulturális csoportokból tevődik össze.

Az ilyen és a hasonló érveket sokáig arra használták – és olykor használják még ez idő szerint is – az imigrációs célországok, amelyek nemzeti kisebbségeket is magukba foglalnak, hogy kibújjanak a kisebbségeknek biztosítandó jogok kötelezettsége alól. Az Egyesült Államok, egyes dél-amerikai országok, Ausztrália és Új Zéland kitartóan azt az álláspontot képviselte a nemzetközi szervezetekben, hogy imigrációs országok lévén, nincsenek kisebbségeik. Minekutána az ENSZ 1966-ban ratifikálta a *Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmányát*, amely 27. paragrafusában a nemzeti kisebbsé-

139 | Adott esetekben – amint ez a három nagy imigrációs célországra, Ausztráliára, Kanadára és az Egyesült Államokra nézve is érvényes – ugyanazon ország egy időben lehet *többtnemzetiségű* és *többtnikumú*. Fontos továbbá megjegyezni, hogy az imigráció természetesen nem kizárólag az új világra korlátozódó jelenség. A második világháborút követően Franciaország és Nagy-Britannia is viszonylag nagyszámú bevándorlót fogadott be egykori gyarmatairól; más országok, mint pl. Svédország, a világ minden tájáról érkező menekülteknek biztosított otthont; míg Németország például az ideiglenes letelepedőkként számon tartott és végérvényesen maradni szándékozó – főként török – vendégmunkások összefüggésében szembesül az imigráció jelenségével.

gek védelmével kapcsolatos előírásokat tartalmaz¹⁴⁰, több új világbeli ország sietett hangsúlyozni, hogy az előírások csak azokra az államokra vonatkoznak, amelyek rendelkeznek nemzeti kisebbségekkel. Erre az évrre való hivatkozással Ausztrália, Új Zéland, Észak- és Dél-Amerika bennszülött népeinek jogait fellebbezés nélkül lehetett hosszú időnkig semmibe venni. Kymlicka szarkasztikusan említi Brazília példáját, amely oly kitartóan bizonygatta, hogy nincsenek nemzeti kisebbségei, hogy ez az állítás rövidesen meg fog felelni a valóságnak.¹⁴¹

Az érintett országok nemzeti kisebbségeikkel szemben tanúsított viselkedését nagymértékben befolyásolta – mintegy megalapozta – az egykori gyarmatosítók azon meggyőződése, hogy a bennszülöttek kulturálisan alacsonyabb rendűek, mint az európaiak. A meghódított területek lakóit politikailag alkalmatlannak ítélték az önkormányzatra: úgy gondolták, hogy rá vannak utalva az európai kultúrák paternalizmusára, és ennél fogva nem sorolhatók a népek családjába. Ez a Kymlicka által egyértelműen rasszistának minősített álláspont fokozatosan fölszámolódott ugyan, de sajnálatos módon nem annak a meggyőződésnek adta át a helyét, hogy a bennszülöttek közösségei maguk is teljes értékű népcsoportok, hanem az azokat hátrányos helyzetű faji kisebbségekként vagy etnikai csoportokként kezelő nézetnek, amely szerint az őshonos népek számára a fejlődés kizárólag az új világ prosperáló nemzeteibe való beolvadás útján gondolható el.

Ezeket a fogalmi visszaéléseket elkerülendő, amelyek – mint láttuk – gyakran rejtenek mögöttes politikai érdekeket, Kymlicka a következőképpen pontosítja a maga multikulturalitás-fogalmát. Felfogása és szerzői szándéka szerint egy ország az esetben tekinthető *multikulturálisnak*, ha állampolgárainak népessége két vagy több nemzethez tartozóan megoszlik – és ez esetben az illető állam *többnemzetiségű* –, vagy – amennyiben állampolgárainak egy számottevő része más országokból odavándorolt, eltérő kultúrájú egyén, akiknek a jelenléte a társadalmi identitásnak, az ország politikai életének és nyilvánosságának fontos összetevőjét képezi –, mely körülmények között az illető ország *többetnikumú*.¹⁴²

A multikulturalitás és a multikulturalizmus fogalmaival való visszaélések egy másik gyakori forrása a *kultúra* terminus szemantikai tartalmára vonatkozó eltérő értelmezések, amelyek igen gyakran maguk is ideologikus töltetűek, vagy érdekközzetevők által determináltak. Kymlicka felfogása szerint, a kultúra egy nemzet illetve nép lényegi attribútuma, amennyiben *nemzet*en illetve népen egy olyan, több generációt magába foglaló közösséget értünk, amely hagyományos módon egy adott területen él, azt nemzedékről nemze-

140 „Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.” *Etnikumok enciklopédiája*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1993, 389.

141 *Multicultural Citizenship*, 21.

142 Kymlicka írásainak több kritikusa rámutatott arra, hogy ez a distinkció – nemzeti kisebbségek és etnikumok között – nem meríti ki az etnokulturális sokféleség minden lehetséges változatát. Erre a kérdésre a későbbiekben még visszatérek.

dékre hagyományozódóan szülőföldjének tekinti, és amelyet közös nyelv és történelem jellemez.

Léteznek ezzel szemben, és a – főként amerikai – multikulturalizmus irodalmában gyakran fordulnak elő olyan értelmezések is, amelyek a kultúra fogalmát bizonyos sajátos jegyek alapján megkülönböztethető csoportokhoz rendelik hozzá, életstílusbeli, szokásokkal összefüggő, vélekedésekben megnyilvánuló különbségek alapján, vagy éppen valamely önkéntes egyesület tagjaival való elvközösség jellemzésére. Az Egyesült Államokban például, egy „multikulturális” kurrikulum kidolgozását és meghonosítását célzó törekvés nem jelent mást, mint a marginalizált csoportok – homoszexuálisok, testi és szellemi fogyatékosok, nők, munkásosztály, ateisták vagy kommunisták – hátrányos helyzetének a felszámolását vagy legalábbis enyhítését. Amennyiben hajlunk arra, hogy a kultúra terminust ebben az értelemben használjuk, abból az következik – figyelmeztet Kymlicka –, hogy a különböző életstílus-enklávékat (*lifestyle enclaves*), a társadalmi mozgalmakat, de magukat az egyesületi élet alakzatait is *kultúrákként* kell kezelnünk, és ebben az értelemben a világ leghomogénebb állama, Izland is szükségszerűen multikulturálissá fog átminősülni. Ha pedig a kultúra fogalmának az értelmezése szempontjából a másik végletet képviselő álláspontra helyezkedünk, amely szerint a nyugati demokráciákat – és végső soron az egyre fokozottabb mértékben globalizálódó világot – ugyanaz a modern, urbánus és szekularizált, az ipusztudásos és posztindusztriális civilizáció által kitermelt kultúra jellemzi, akkor azzal a képtelen következtetéssel kell egyetértelnünk, hogy a sem a világon a legtöbb hivatalosan elismert nemzeti kisebbséget magába foglaló államnak, Svájcnak, sem a legtöbb etnikumot tömörítő államnak, Ausztráliának nincs semmi köze a multikulturalitáshoz, hiszen valamennyi kisebbségre és etnikumra a modern kor egyazon életformája a jellemző.

A multikulturalitás Kymlicka által definiált és használt fogalma nem terjed ki következőképpen azokra a *szubkultúrákra*, amelyeket többen is a jelenséghez tartozókként tárgyalnak: a sajátos életstílusok által jellemzett csoportokra, társadalmi mozgalmakra és a létüket az önkéntességre alapozó egyesületekre. A hátrányos helyzetű csoportok – nők, homoszexuálisok, szellemi és testi fogyatékosok – természetesen sok tekintetben hasonló természetű gondokkal küszködnek, mint az etnikumok, hiszen ezen kategóriák egyike is, másika is azoknak a *különbségeknek* a folytán marginalizálódik és kerül hátrányos helyzetbe a társadalomban, amelyek egyrészt a domináns társadalom által „normálisnak”, „megszokottnak” tekintett jellemzők, másrészt az illető csoportok rendhagyó partikularizmusai között fellelhetők. A nők, homoszexuálisok és fogyatékosok marginalizálódása azonban általánosabb jelenség, amellyel találkozhatni mind a homogén nemzeti államok, mind a nemzeti kisebbségek és etnikumok keretein belül. Az etnokulturális egyenlőség és igazságosság kérdését következőképpen a partikularizmusokra nézvést toleránsabb és befogadóbb demokrácia általánosabb problematikájához tartozóként kell kezelni, az etnokulturális kisebbségek jogainak egy kellőképpen megalapozott, adekvát elmélete pedig nem lehet inkonzisztens a marginalizált társadalmi csoportok követeléseivel – állapítja meg Kymlicka.

A világ különböző térségeiben a kultúra fogalmához rendelt különféle jelentéstartalmak – amelyek értelemszerűen tükrözik az egyes térségek társadalmainak politikai törekvéseit és prioritásait a múlt megörökölt, megoldatlan problémáival és a jelen kihívásaival kapcsolatban – befolyással vannak a multikulturalizmus fogalmának különböző akceptióira is. Kanadában például a fogalom széles körben elterjedt értelme szerint a bevándorlók ápolhatják hagyományait, ragaszkodhatnak etnokulturális identitásukhoz, anélkül, hogy ennek következtében előítéletektől, diszkriminációtól kellene tartaniuk. Európában a fogalom többnyire a különböző nemzetiségek közötti hatalommegosztás változatos formáira utal, míg Amerikában főként a társadalom periferiájára szorult csoportok integrálását célzó eljárások értelmében használatos.

1998 végén Kymlicka külön tanulmányt szentelt a multikulturalizmus Amerikában meghonosodott fogalmának, főlhíván a figyelmet azokra a relevancia-problémákra, amellyel a fogalom amerikai akceptójának a más térségekre való alkalmazása esetén kell számolnunk, különösen ha figyelembe vesszük az Egyesült Államok befolyását a nemzetközi kapcsolatokra.¹⁴³ A fogalom értelmezésének és használatának reprezentatív képviselőjeként Kymlicka David Hollingert választotta, aki az 1990-es évek közepén közreadott munkájában fölöttébb árnyalt argumentáció bevetésével érvelt az amerikai multikulturalizmus pozitív tapasztalatai mellett.¹⁴⁴

Hollinger a multikulturális politikák két kategóriájának a megkülönböztetéséből indul ki, amely szerint létezik egyfelől egy „pluralista”, másfelől egy „kozmpolitá” modellje a multikulturalizmusnak. Értelmezése szerint a *pluralista* modell az etnokulturális közösségeket időtálló alakzatokként kezeli, a kollektív jogok alanyaiként. A *kozmpolitá* modell ezzel szemben az egyéni jogok alapján áll, és azt hangsúlyozza, hogy a hibrid-identitások és a különböző közösségekkel való egyidejű szolidarizálások korában a közösségek határai módosulásokat szenvedhetnek mindegyre, és hogy ez sűrűn elő is szokott fordulni. A pluralista multikulturalizmussal ellentétben, amely tiszteletben tartja az etnokulturális közösségek múltból örökölt határait, és intézményesíti azok védelmét, a kozmpolitá modell tehát az etnikumközi határok dinamikus és változó jellege mellett teszi le a garast. Szembeszegül a hagyományos csoport-loyalitással, és a szabad, önkéntes választáson alapuló közösségi tagságot részesíti előnyben.

Ezen előfeltevések nyomán Hollinger egyértelműen a kozmpolitá modell oldalán foglal állást. Meggyőződése szerint a modell fölöttébb eredményesnek bizonyult a távolabbi múltban az európai bevándorlók beilleszkedésének a viszonylatában, és nem kevésbé eredményes napjainkban a dél-amerikai, afrikai, ázsiai imigránsok integrációs statisztikáit tekintve. Elismeri ugyan, hogy a modell hatékonysága nem mondható teljességgel kielégítőnek, ami a feketéknek az amerikai nemzet „poszt-etnikus” ernyője alá való befogadását illeti, de meggyőződésének ad hangot arra vonatkozóan, hogy ez a teljesítmény sem fog sokáig várakozni magára.

143 | American Multiculturalism in the International Arena. In: *Dissent*, 1998 ősze, 73-79.
144 | D. Hollinger: *Postethnic America: Beyond Multiculturalism*. New York, Basic Books, 1995.

Kymlicka élesen fogalmazó tanulmányában Hollinger érvelésének két következtetését emeli ki. Egyrészt arra mutat rá, hogy a kozmopolita multikulturalizmus melletti állásfoglalás nem létezőkként kezeli azokat az etnokulturális közösségeket, amelyeket az amerikai állam maga is időtálló alakzatokként kezel, és megszervezi azok államilag szubvencionált, intézményes védelmét: a Guam-, Hawai-, Puerto Ricó-beli közösségeket vagy az „önálló nemzetként” elismert indián törzseket. A pluralista multikulturalizmus címére Hollinger által megfogalmazott implicit kritika egyúttal azt is sugallni látszik, hogy a különböző népcsoportok – és általában a nemzeti kisebbségek – etnopolitikai mobilizációja összeférhetetlen a kozmopolita vagy poszt-etnikus multikulturalizmus valamennyi elképzelhető formájával. Holott, érvel Kymlicka, azok a népcsoportok, amelyeket a nyugati demokráciák államalakulatai társnemzetekként ismernek el, mint a québeci franciák, a katalánok vagy a skótok, semmivel sem kevésbé plurális és „poszt-etnikus” nacionalizmussal jellemezhetőek, mint az amerikai nép. Csakhogy – és ez a kozmopolita multikulturalizmus elméletének második, Kymlicka által kimutatott következtetése – Hollinger úgy gondolja, hogy a multikulturalizmus kozmopolita jellege kizárólag az állam szintjén érvényesülhet: sem az etnokulturális közösségek államokon belüli alakzatai, sem a világ globális összefüggésében nem lehet szerinte kozmopolita multikulturalizmusról beszélni. Noha a kozmopolitizmus elveinek következetes alkalmazása azt írná elő, hogy a többszörös és hibrid identitások kialakulását ne korlátozzák az államhatárok, Hollinger úgy gondolja, hogy a kozmopolita multikulturalizmus az amerikai nemzet markáns jellemzője, és hogy az amerikai nemzeti identitással mint olyannal függ össze szorosan.

A multikulturalizmus amerikai akcepciójának a nemzetközi szinten gyakorolt, egyértelműen pozitívna aligha minősíthető befolyását Kymlicka két példával szemlélteti: egyrészt a québeci helyzetre gyakorolt hatásával, másrészt azoknak a problémáknak a felemlítésével, amelyekkel a közép- és kelet-európai államok szembesülnek napjainkban, a demokrácia fele tartó átmenet során.

Québecre vonatkozóan azt emeli ki, hogy a multikulturalizmus amerikai akcepciójára és tapasztalataira való sűrű hivatkozások nagy hatással voltak a kanadai angol kultúrájú többségre, és számottevően megnehezítették azoknak a hivatalos elismerési formáknak az általuk való elfogadását, amelyekért a québeci franciák síkra szálltak. Québec elszakadásával – véli Kymlicka – közel sem kellene akkora valószínűséggel számolni, ha a kérdéssel kapcsolatos nyilvános vitában említés történt volna azokról az intézményes megoldásokról is, amelyekkel az amerikai állam a guami vagy Puerto Ricó-i közösségek helyzetét próbálja rendezni.

Ha Québec esetében a kockázat nem túl nagy – a szecesszió bekövetkezése esetén sem kell mással számolni, mint két liberális demokrácia megjelentével legfennebb az észak-amerikai földrészen –, a közép- és kelet-európai országok esetében a tét a békés átmenet a demokráciába, amely zátonyra futhat, ha a többség és nemzeti kisebbségek viszonyát nem sikerül mindkét fél számára elfogadható és megnyugtató módon, intézményes formában rendezni. Az eddigi közép-kelet-európai fejlemények alapján nem nehéz észrevenni, hogy eleddig azok az országok voltak a legsikeresebbek a demokrácia konszolidálása tekin-

tetében – noha hiba volna természetesen sikereiket kizárólag ezzel a tényezővel összefüggésbe hozni –, amelyek nem foglalnak magukba számottevő lélekszámú nemzeti kisebbségeket: Csehország, Szlovénia, Lengyelország és Magyarország. Amíg a demokratizálódás folyamata az említett országok viszonylatában visszafordíthatatlannak látszik, a többi, nemzeti kisebbségeket nagyobb részarányban tartalmazó országok esetében a demokratizálódás folyamatának belső ellenségei eredményesen tudják kamatoztatni, saját érdekeiknek megfelelően, a többség és kisebbség közötti feszültségeket, nemcsak a kisebbségi kérdés méltányos rendezését akadályoztatván ezáltal, de a demokratizálódás útjába is akadályokat gördítve. Nem ritka jelenség ma Közép- és Kelet-Európában, hívja fel a figyelmet Kymlicka, hogy a nemzeti kisebbségek követeléseivel szembe helyezkedők éppen az amerikai modellre hivatkozva indokolják álláspontjukat. Ez a hivatkozási alap elesélyteleníti a térség liberális értelmiségit és politikusait – akiknek az egyéni jogok érvényesítésére szorítókozó diskurzusa képtelen hozzájárulni a hathatós megoldások körvonalazásához –, és kezére játszik a többségi nemzetek nacionalistáinak, akik magabiztosan utasítják el a kisebbségek arra vonatkozó követeléseit, hogy identitásuk hivatalos és intézményes elismerésben részesüljön, a poszt-etnikus, multikulturális amerikai társadalmat hozván föl meggyőző ellenpéldaként.¹⁴⁵ A közép-kelet-európai térség többségi nemzeteinek nacionalizmusa következőképpen az amerikai kozmopolita multikulturalizmusra hivatkozva próbál szembeszállni a nemzeti kisebbségek nacionalizmusával, és – a liberális erővel szembe, Kymlicka által „szentségtelen”-nek aposztrofált szövetségre lépve – az etnikulturális különbségekre tekintettel nem lévő politikai nemzet (*“civic” nation*) létrehozásának a szükségessége mellett érvel. Az eredmény: bizalmatlanság, félelem és mobilizáció a kisebbségek körében, ami – ördögi körként – a többség autoriter reflexeit és hajlamait provokálja.

Hiba volna mindebből arra következtetni, zárja le okfejtését Kymlicka, hogy szándékában állna azt sugallni: az Egyesült Államok Közép- és Kelet-Európában a többségi nemzetek nacionalizmusának a kisebbségellenességét támogatná, vagy hogy az amerikai multikulturalizmusnak a nemzeti kisebbségek jogaira kellene összpontosítania elsősorban. Az amerikai társadalom számára a legnagyobb kihívás ez idő szerint a fekete népesség helyzetének méltányos rendezése (mint látni fogjuk a továbbiakban, Kymlicka ezzel kapcsolatban több helyütt is meggyőző módon érvel), a „poszt-etnicitás” egyesült államokbeli szakítópróbája tehát minden bizonnyal ezzel a kérdéssel fog összefüggeni. A multikulturalizmus amerikai akceptációját illetően Kymlicka kritikai megjegyzéseinek Közép-Kelet-Európára vonatkoztatott lényege az következőképpen, hogy a Koszovo autonómiája melletti kiállítás például¹⁴⁶ kisebb valószínűséggel lenne hipokrizisként megbélyegezhető a szerb – és több dél-kelet-európai – politikus vagy vezető értelmiségi által, amennyiben a hivatalos amerikai diskurzus szólna arról is, hogy a nemzeti kisebbségek intézményes elismerése és önkormányzati jogosítványokkal való felruházása maga is része az egyesült államokbeli multikulturális valóságnak.

145 | Meg kell itt jegyezni, hogy Romániában az autentikus demokrácia amerikai modellje mellett a franciaországi jakobinizmus eszmeisége is gyakran hivatkozási alap.

146 | A tanulmány a NATO kosovói beavatkozása előtt íródott.

Amint azt a későbbiekben – a kisebbségi jogok liberális elméletével foglalkozó kritikai irodalom ismertetésekor – bővebben is látni fogjuk, több szerző is fölfigyelt arra, hogy a Kymlicka multikulturalitás-fogalmát megalapozó kategorizáció – az etnokulturális pluralitás forrásaira vonatkozóan – nem méríti ki az etnokulturális sokféleség minden lehetséges forrását. Ennek Kymlicka maga is tudatában volt, már az elmélet alapozó, szisztematikusan kifejtett munkájaként számon tartott *Multicultural Citizenship* megszövegezésekor, amikor is három rendhagyó, a kategorizációba nem illeszkedő esetről tett röviden említést: a *menekültekről*, akik egyénenként ugyan, de szabad akaratok ellenére, kényszerítő körülmények folytán hagyták el otthonukat és érkeztek a befogadó ország területére, a csoportosan bevándorló *vallásos szektákról*, amelyek – mint pl. a hutteriták Kanadában – biztosítékokat kaptak arra vonatkozóan, hogy önkormányzati hagyományaikat háborítatlanul ápolhatják a befogadó állam területén, valamint a *feketékről*.

A feketék kategóriája nemcsak azért nem illeszkedik az etnikumok osztályába, mert őseiket akaratok ellenére, rabszolgaként hurcolták a mai Egyesült Államok területére, hanem annak következtében is, hogy a hatvanas évek elejéig társadalmi integrációjukat diszkriminatív intézkedések útján próbálták megakadályozni. A nemzeti kisebbségek kategóriájába sem lehetett sorolni őket, hiszen nem mondhattak magukénak közös kultúrát, közös nyelvet, őseik által hagyományosan lakott területeket. Afrika különböző térségeiből származtak, az egyazon törzsek, családok tagjait az amerikai földrésre érkezvén gondosan elválasztották, és törvény tette lehetetlenné számukra, hogy kulturális egyesületek révén kultúrájuk felélesztésén fáradozzanak.

Több próbálkozás is történt annak érdekében, hogy a feketéket akár a nemzeti kisebbségek, akár a bevándorló etnikumok kategóriájába besorolják. Az integráció esélyeit a XX. század harmincas éveinek során szkeptikusan szemlélő néhány fekete vezető megpróbálkozott az *amerikai fekete nacionalizmus* megalapozásával, és az Államok déli részén egy „fekete állam” számára kivándó önkormányzati programot fogalmazott meg. (A gondolat rövid időre újra fölütötte a fejét a hatvanas években is.) Próbálkozásuk nem maradt ugyan teljesen visszhangtalan – még az Amerikai Kommunista Párt is támogatásáról biztosította az elképzelést, jegyzi meg Kymlicka –, rövidesen kiderült azonban róla, hogy a terv irreális, egyrészt a fekete népesség szétszórtsága, diaszpóra-jellege folytán, másrészt annak következtében, hogy a feketék többsége nem mutatott érdeklődést egy külön nemzeti identitás iránt: a diszkrimináció ellenére abban voltak érdekeltek, hogy az amerikai nemzet egyenjogú állampolgárai lehessenek. Ennek alapján gondolta úgy néhány liberális elméletíró¹⁴⁷, hogy a feketék helyzetét az imigrációs modell analógiájára lehet méltányosan rendezni. Ez az út sem bizonyult azonban járhatónak, és ma egyre szélesebb körben osztott nézetnek számít, hogy a feketék eredményes integrációjához sajátos módszerekre lesz szükség.

Egy újabb keletű tanulmányában, a kérdés körül időközben kibontakozott polémia konklúzióit figyelembe véve, Kymlicka árnyaltabb képet raj-

147 | Kymlicka John Ogbu, Michael Wlazer és Nathan Glazer nevét említi. Vö.: *Multicultural Citizenship*, 25, 17-es jegyzet.

zol az etnokulturális pluralitás forrásaira és változataira vonatkozóan.¹⁴⁸ A nemzeti kisebbségek és a bevándorlók etnikai csoportjai mellett három további kategóriát említ és ír körül: a vallásos szektákat, a *meticseket*, valamint a faji kasztokat.

Az önmaguk elszigetelésére törekvő *vallásos szektákat* az jellemzi – és különbözteti meg a többi bevándorlótól –, hogy nem céljuk a befogadó társadalomba integrálódni, hanem ellenkezőleg, távol kívánnak maradni a közélettől, a politikától és a nyilvánosságtól, amelyeket világínak tartanak és korruptként bélyegeznek meg. A *hutteriták*, az *amish* közösségek és a *haszid zsidók*, akik a vallási üldöztetések elől menekülven kerestek maguknak új hazát, marginalizáltak kívánnak maradni a befogadó társadalom periferiáján, azért, hogy hagyományaik előírásai szerint élhessék mindennapjaikat.

Miközben a vallásos szekták önként vállalják a marginalizációt, a *meticsek*¹⁴⁹ annak következtében szorulnak a társadalom periferiájára, hogy illegális bevándorlókként vannak jelen az országban, vagy – diákok, továbbtanulók és vendégmunkások esetén – az ideiglenes tartózkodási engedély lejárta után döntenek úgy, hogy maradni szeretnének. Rájuk kiúttalanul a marginalizáció sorsa vár – beilleszkedésüknek mind törvényes, mind politikai, de gazdasági és szociális akadályai is vannak egyszerre.

A feketék kérdését ezúttal a faji kasztok kategóriájához tartozóként tárgyalja Kymlicka (párhuzamba állítva azt a romák helyzetével). Korábbi álláspontját azzal a megállapítással egészíti ki, hogy a feketéket – a romák mellett – az intézményesített társadalmi integráció szempontjából a történelem során a legtöbb igazságtalanságot elszenvedett etnokulturális közösségként kell számon tartanunk. Eredményes társadalmi integrációjuk ennél fogva halasztást nem tűrő feladat, annál is inkább, hiszen mind ez ideig a társadalmi ranglétra alsó fokaira szorultak vissza, miközben újabb bevándorlók, mint például az ázsiaiak, sikeresen beilleszkedtek. A megoldás lehetséges irányait latolgatva Kymlicka annak a sejtésének is hangot ad, hogy a hosszú távú célhoz – a bőrszínre való tekintet nélkül integrált amerikai társadalomhoz – vezető út egy olyan szakaszon is átvezet, amelyre kiúttalanul a látszólag ellentétes törekvés: a fekete közösségek és azok intézményeinek a megerősödése lesz a jellemző.

A kategorizáció problematikus volta ellenére, a Kymlicka-féle multikulturalitás fogalmat megalapozó lényegi distinkció, amely különmemű esetekként tételezi a történetileg konstituálódott nemzeti kisebbségeket egyrészt, és a bevándorlás jelenségére visszavezethetően létrejött etnikumokat másrészt, jó közelítéssel empirikusan is megalapozottnak könyvelhető el. Amint azt a 2.2. alfejezetben láthattuk, a konfliktusok Gurr és Harff által vizsgált kazuisztikája visszaigazolja Kymlicka terminológiai előfeltevését. Az etnopolitikai célok érdekében mobilizált közösségek általuk azonosított négy kategóriája közül az első kettő, az „etnonacionalista közösségek” és a „benszüllött népek” kategóriái – *jellegük* (viszonylag nagy lélekszámú, rendszerint regionális etnikai csoportok vagy a meghódított területek őshonos lakossága), a konfliktusokat *kiváltó okok*

148 | Relațiile etnice și teoria politică occidentală. In: *Altera*. 1999/10, 95-148.

149 | A fogalmat az ókori görög demokráciák vezették be a városállamok azon lakóinak a megjelölésére, akik jövevényekként, ideiglenes letelepedőkként nem rendelkeztek teljes körű politikai jogokkal. A *metektos* görögül résztvevőt jelent.

(az autonóm státus vagy a hagyományos élettér erőforrásaival való rendelkezés jogának elvesztése) és a *mobilizáció célja* (önkormányzat vagy az autonómia különféle változatai) alapján – jól példázza a Kymlicka által definiált *nemzeti kisebbség* fogalmát. Azzal a fontos kiegészítéssel, hogy a Gurr–Harff-féle kategorizáció, a kutatási célnak megfelelően, azokra az etnokulturális közösségekre összpontosít egyrészt, amelyek jogharcuk során már eljutottak a nyílt konfliktusig, másrészt a jogharc természetének megfelelően különbözteti meg a két alkategóriát: az etnonacionalista közösségek és a bennszülött népek nem az etnopolitikai stratégiai opciók Zellner által definiált kategóriái alapján különböztethetők meg egymástól, hanem a jogharc módszere és természete alapján. S míg az etnopolitikai konfliktusok természetrajza szempontjából ez a különbségtétel jelentőséggel bír, az etnokulturális igazságosság normatív megközelítésének a nézőpontjából bizvást el lehet tekinteni tőle.

Az önkormányzatra aspiráló nemzeti kisebbségek magas részaránya az etnopolitikai konfliktusokat kiváltó tényezők között jól illusztrálja mindenestre a kérdések horderejét, és minden kétséget kizáróan alátámasztja a kategória különmemüként való tételezését, mint olyant, ami sajátágos, a többivel össze nem mosható kezelési módozatokat tesz szükségessé.

A negyedik, az „etno-osztályok” kategóriájának Gurr és Harff által fogalmazott leírása, jogharcuk jellemzése jó közelítéssel kimeríti a Kymlicka által tételezett *etnikum* (vagy etnikai csoport) fogalmát. Ez a kategória csak annyiban tekinthető problematikusnak a Kymlicka-féle kategorizáció szempontjából, hogy Gurr és Harff az etno-osztályok kategóriájába tartozóként említik az Észak-Amerikába hurcolt feketék leszármazottait is, a tulajdonképpeni bevándorlókkal együtt. Ha ez az összemosás az etnopolitikai konfliktusok vizsgálatának a szempontjából megengedhetőnek tűnik is, az etnokulturális egyenlőség és igazságosság elméletének szemszögéből – mint láttuk – vállalhatatlan. Problematikus továbbá a harmadik, „az etnikai vagy kulturális közösségek nevében fellépő elitek” kategóriája, amit azonban annyiban tekinthetünk meghaladhatónak, hogy ha a közösségek nevében fellépő elitek szerepe az etnopolitikai konfliktusok alakulásában jelentős is, az etnokulturális igazságosság normatív elméletének nem kell feltétlenül számolnia a képviselőt – elsősorban szociológiai – kérdésével.¹⁵⁰

150 | Érdekes adalék továbbá a vizsgált kérdéshez, hogy Gabriel Andreescu, a kisebbségi jogok tekintélyes romániai szakértője, egyik tanulmányában jog- és morálfilozófiai érvekkel támasztja alá a történetileg kialakult nemzeti kisebbség és az imigrációra visszavezethetően kialakult etnikumok közötti fogalmi distinkciót, anélkül azonban, hogy közvetlenül hivatkoznék Kymlicka elméletére. Andreescu az „agent moral - patient moral”, Tom Regan által bevezetett fogalompárból indul ki, amely különbséget tételez az életet morális kategóriákban elgondolni – és azt ennek megfelelően megszervezni – képes, és az erre képtelen aktorok között. A fogalmat továbbgondolva Andreescu arra a következtetésre jut, hogy a társadalmi csoportoknak, ahhoz, hogy „agent moral”-ként szóba jöhessenek, a koherens, jól szervezett, morális célok által vezérelt közösségi cselekvés energia- és entrópia-szintjére kell felfejlődniük. A közösségek csak a kivívott szabadság feltételei között válhatnak „agent moral”-lá. Andreescu azt a következtetést is megkockáztatja, hogy egy társadalom civilizációs fokát azon is le lehet mérni, hogy a „patient moral”-ok milyen mértékben jutottak el az „agent moral”-ok fejlődési szintjére. A bevezetett fogalmakat a kisebbségi jogok elméletére alkalmazva, Andreescu megállapítja, hogy míg a történetileg kialakult

A kategorizáció problematikusságát illetően Kymlicka készséggel elismeri, hogy a világ etnokulturális sokféleségét minden bizonnyal hűebben írná le az a modell, amely az általa tételezett két kategóriát – mint extrém eseteket – összekötő kontinuummal számolna. Meggyőződése szerint azonban a kimerített két kategóriát számos példával lehet illusztrálni világszerte, olyan esetekkel, amelyek igazságtalanságokat rejtnek magukban, és amelyek ilyenként a nemzetközi biztonságot és a stabilitást veszélyeztető feszültségek forrásai. A nemzeti kisebbségek és az etnikai csoportok közötti megkülönböztetést jó munkahipotézisnek lehet tekinteni következőképpen, amely lehetővé teszi egyrészt a fogalmakkal való ideologikus visszaélések leleplezését, másrészt azt a normatív vizsgálódást, amely az etnokulturális szempontból igazságosabb világ elvi alapjaira irányul.

6.2. A jogállam etnokulturális semlegességének a mítosza

A kisebbségi jogok ellenzői gyakran bélyegzik meg a nemzeti kisebbségek törekvéseit premodern, törzsi nacionalizmusként, szembeállítván azt a többségi nemzetek „állampolgári nacionalizmusával” (civic nationalism), amely nincs tekintettel az etnokulturális identitásokra, és úgy definiálja az államot, mint etnikailag és kulturálisan semleges alakzatot, amely állampolgárait egyenlő jogokkal ruhazza fel és egyenlő kötelezettségeknek veti alá, függetlenül azok partikularitásaira. Az állampolgári nacionalizmus a társadalomfejlődésnek egy előrehaladottabb szakaszára jellemző, és abban különbözik az „etnikai nacionalizmustól”, hogy nem valamely kultúra vagy etnikai identitás intézményes fenntartásában és reprodukálásában jelöli meg a célját, hanem állampolgárok közösségének a megalapozásán szorgoskodik, a demokrácia és az egyenlőség mindenki által elfogadott elveinek megfelelően. Ezeknek az érveknek a mentén a kisebbségi jogkövetelésekkel szemben fellépők azt hangoztatják, hogy míg a többségi nemzetek a modernitás követelményeinek megfelelően hagyják maguk mögött az etnikai nacionalizmus gyermekbetegségét, addig a nemzeti kisebbségek a XIX. század szellemét támasztják fel követeléseikkel.

A hasonló logikát követő érvek egyszerre két hibát is elkövetnek. Szem elől tévesztik először is, hogy a modernitás, a jóslatokkal és a várakozásokkal

nemzeti kisebbségeket bízást lehet „agent moral”-okként kezelni (és a nemzetközi államközösség, a kisebbségek intézményes védelmét szavatolni hivatott minimális standardokról szóló vitáiban ilyenként is kezeli őket), addig a bevándorlók által létrehozott etnikumokat aligha. Vö.: Gabriel Andreescu: Teoria agenților morali: cadrul firesc al drepturilor minorităților naționale. In: *Revista Română de Drepturile Omului*. 1997. 15. 24-34

- 151 Az *identitás* kérdésével kapcsolatos problémátudat terjedelmes szakirodalmat eredményezett az utóbbi időben, nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy a XX. század második felével kezdődően neves szerzőket foglalkoztatott az egyén és a közösségek partikularitásainak a titokzatos problematikája, jelesen az a dilemma, hogy miként magyarázható meg e partikularitások viszonylagos állandósága, amelyet nem tudnak számottevően befolyásolni azok a gyakori változások és átalakulások, amelyet mind az egyének, mind a közösségek elszenvednek életük, illetve fennta-

ellentétben, nem ásta alá az etnokulturális identitásokat. A modernitás teoretikusai szerint az etnikai és nemzeti identításoknak veszíteniük kellett volna jelentőségükből, vagy valamiféle nemzetek fölötti, kozmopolita identitásnak adván át a helyet, vagy a poszt-nacionalista, alkotmányos identítások korszakának a beköszöntével. Nem ez történt azonban: tanulmányok már-már követhetetlen sora szól arról világszerte, hogy a nacionalizmusok furcsa reneszánszának vagyunk tanúi.¹⁵² A másik hiba a liberális jogállam etnokulturális semlegességének a komolyan vételében érhető tetten: mint látni fogjuk, ennek a vélt tulajdonságnak semmi nem felel meg a valóságban, és a rá való hivatko-

radásuk során (“*remaining the same despite changes*”). A vizsgálódások egy befolyásos irányzata Erik H. Erikson nevéhez fűződik, aki 1950–1982 között számos olyan művet jelentetett meg, amelyeket referencia-értékűekként tartottak számon a későbbi kutatások során: *The Problem of Ego-Identity*. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association*. 1956, vol. 4, 56-121; *Identity and Life Cycle*. In: *Psychological Issues (Monograph 1)*. New York, International University Press, 1959; *Identity, Youth and Crisis*. New York, Norton, 1968; *Dimensions of a New Identity*. New York, Norton, 1974. Erikson eredményeinek, szellemi hagyatékának interdiszciplináris igényű kritikáját végezte el a közelmúltban a következő kiadvány: Harke A. Bosma–Tobi L. G. Graafsma–Harold D. Grotevant–David J. de Levita (szerk): *Identity and Development. An Interdisciplinary Approach*. Thousand Oaks–London–New Delhi, SAGE Publications, 1994. Az identitás kérdésének pszichológiai, társadalomlélektani szempontokra összpontosító kutatójaként említendő továbbá Erving Goffman: *The Preservation of the Self in Everyday Life*. Penguin Books, 1980 (az első kiadás 1959-ben jelent meg). Az 1990-es évekkel kezdődően a kutatók figyelmé azokra a körülményekre irányult többnyire, amelyek azt eredményezik, hogy az emberek egy jelentős hányada etnikai és/vagy faji fogalmakban gondolja el a maga, illetve a környezetében élők identitását. Számos kutató figyelmét kötik le továbbá azok a változások, amelyek a globalizáció jelenségkörének a számlájára írhatóan következtek be az utóbbi időben az identitás kérdésének a vizsgálatában, illetve konceptualizációjában. Ezek az újabb keletű megközelítések mind primordialista, mind konstruktivista irányzatokat magukba foglalnak, és az utóbbiak enyhe túlsúlyáról lehet beszélni a szakirodalomban. Noha a kérdés kardinális jelentőséggel bír az általunk vizsgált problematika szempontjából is, módszerünk, amely a normatív politikafilozófia szempontjaira helyezi a hangsúlyt, nem teszi lehetővé annak behatóbb megvizsgálását, hogy az identitás kérdései milyen szerephez jutnak a közösségek etnopolitikai stratégiájának és opcióinak a megalapozásában. Be kell érünk következőképpen néhány, a kérdés szempontjából jelentős, újabb keletű munka futó megemlégtetésével: Stephen Cornell–Douglas Hartmann: *Ethnicity and Race. Making Identities in a Changing World*. Thousand Oaks–London–New Delhi, Pine Forge Press, 1998; Charles Taylor: *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1989; P. W. Preston: *Political/Cultural Identity. Citizens and Nations in a Global Era*. London–Thousand Oaks–New Delhi, SAGE Publications, 1997; Krzysztof Michalski (szerk.): *Identität im Wandel. Castelgandolfo-Gespräche 1995*. Stuttgart, Klett-Cotta, 1995; Bernard Voutat: *Espace National et Identité Collective. Pour une sociologie politique du conflit jurassien*. Lausanne, LE LIVRE POLITIQUE, 1992, valamint a *Revue de philosophie et de science sociales* folyóirat 1/2000-es, *Comprendre les identités culturelles* című különszáma, amely Will Kymlicka és Sylvie Mesure szerkesztésében a Presses Universitaires de France kiadónál jelent meg a közelmúltban.

152 A modernitás és nacionalizmus viszonyáról lásd: Charles Taylor: *Nationalism and Modernity*. In: Robert McKim–Jeff McMahan (szerk.): *The Morality of Nationalism*. Oxford University Press, New York–Oxford, 1997, 31-56, valamint Liah Greenfeld: *Nationalism. Five Roads to Modernity*. Cambridge–London, Harvard University Press, 1992.

zások az említett összefüggésekben a fogalmak rosszhiszemű használatának további példáit konkretizálják.

Mindkét hiba az állam és a kultúra viszonyának a félreismeréséből fakad, vagy legalábbis annak a kellőképpen végig nem gondolt változataival hozható összefüggésbe.

Kymlicka több helyütt is foglalkozik az állam és kultúra – véleménye szerint gyakran félreismert vagy félremagyarázott – kapcsolatával, azon belül pedig az állam etnikulturális semlegességének a mítoszával. A *Multicultural Citizenship* a kérdés több vonatkozását érinti vagy járja körül¹⁵³, a probléma tömör, szisztematikus kifejtése az első Spinoza-előadásban található.¹⁵⁴ A kérdés újra fölbukkan egy 1997-es tanulmányban.¹⁵⁵

A liberális demokráciák klasszikus dilemmája, hogy miként lehet az állampolgárok állam előtti egyenlőségének és egyéni szabadságának egyidejű érvényesülését biztosítani, ha az állampolgárok vallásukra, kulturális hagyományaikra, anyanyelvükre, életformájukra nézvést nem egyformák.¹⁵⁶ A második világháborút követően, amikor, mint korábban utaltam rá, elkerülhetetlennek látszott, hogy a két háború közötti, kollektív jogokra alapozott kisebbségvédelmi rendszert egy más szemléletű megközelítés váltsa fel, a főként liberális gondolkodók körében jelentős népszerűsége telt szert az a nézet, hogy az egyének számára biztosított egyenlő bánásmód esetén szükségtelenné válhat az etnikulturális sajátosságok intézményes védelme. Az analógiát az állam és az egyház Európa-szerte sikerrel alkalmazott szétválasztása kínálta, amely nemcsak a vallásháborúk véres történetének a végére tett pontot, hanem a vallásgyakorlatnak a magánszférába való átutalásával a vallásos kisebbségek – közvetett – védelmét is sikerrel intézményesítette: az egyének számára biztosított a szabad vallás-választás és gyakorlás joga, a háborítatlan egyesületi élet és a diszkrimináció elleni védelem.

Abban a szellemi helyzetben, amely a második világháborút követően a világot jellemezte, magától értetődőnek tűnt, hogy a kisebbségi kérdést is a vallási tolerancia példájának megfelelően kell rendezni. Az etnikulturális identitás – akárcsak a vallás – az emberek magánéletének fontos vonatkozása, de e tekintetben – érveltek a szemléletváltás hívei – nem várható el az államtól több, mint hogy törvényes feltételeket biztosítson ahhoz, hogy az egyének szabadon választhassák meg identitásukat, ápolhassák azzal kapcsolatos hagyományaikat – mindaddig amíg ez nem kerül ellentmondásba a többi állampolgár jogaival –, és hogy ne lehessenek ezzel kapcsolatos opcióik következtében diszkrimináció áldozatai. Mindennek természetesen a magánszférára kell korlátozódnia, a nyilvánosságot pedig meg kell kímélni az etnikulturális identitások minden ismervétől vagy megnyilvánulásától. Ugyanúgy, ahogy a liberális jogállam nem nyilváníthat hivatalossá egyetlen felekezetet sem, és valamennyit

153 | *Multicultural Citizenship*, 3-5, 108-113.

154 | *States, Nations and Cultures*, Van Gorcum, 1997, 19-32.

155 | The New Debate over Minority Rights. In: *Politics in the Vernacular. Essays on Nationalism*. Oxford, Oxford University Press, megjelenés előtt.

156 | Hogy ennek ellenére miért szorítkozik a klasszikus liberalizmus az etnikulturális szempontból homogén társadalmak eseteinek a tárgyalására, és hogy miként alakult a liberalizmus szellemi helyzete ebből a szempontból, lásd a 7.1. alfejezetet.

egyenlő tisztelettel kell kezelnie, a kultúrák között sem lehet kitüntetni egyet sem valamilyen előjogokat biztosító speciális vagy preferált státussal. Az állam és etnicitás ilyen értelmű szétválasztása lehetetlenné teszi tehát az etnokulturális közösségek hivatalos elismerését, valamint a javak, jogok és kötelezettségek elosztásakor az etnikai kritériumok figyelembevételét.

Ennek a nézetnek számos híve akadt a háború utáni liberálisok táborában.¹⁵⁷ A vele kapcsolatos érvek – gyakran továbbgondolt, árnyalt vagy alkalmazott változataikban – napjainkig jelen vannak a politikafilozófiai szakirodalomban. Látványos pályát futott be például Glazer „jóindulatú mellőzés” (*benign neglect*) fogalma, amely azt szándékozta sugallni, hogy az állam nem érdekelt ugyan az etnokulturális identitások fenntartásában és reprodukálásában, de megértően elnézi, ha állampolgárai ilyen célokat tűznek maguk elé. Mások, mint Michael Walzer, William Pfapp vagy Michael Ignatieff, az etnokulturális semlegesség ismérére látták visszavezethetőnek az „etnikai” versus „állampolgári nacionalizmus” egyre népszerűbbé váló megkülönböztetését. A legtovább talán Michael Walzer ment el következtetéseiben, aki szerint az állam és etnikum éles szétválasztása a liberális demokrácia egyik lényegi feltétele. Véleménye szerint az államnak az ország társadalmát alkotó valamennyi nemzeti vagy etnikai közösségtől el kell határolódnia, vissza kell utasítania a partikularitások társadalmi reprodukciójában való részvételt, és meg kell őriznie semlegességét „a nyelv, történelem, irodalom, hivatalos ünnepek” viszonylatában. Szerinte az etnokulturális szempontból semleges állam egyik legmeggyőzőbb példája az Egyesült Államok éppen, nem utolsósorban arra visszavezethetően, hogy Amerikának nincs az alkotmány által elismert hivatalos nyelve.¹⁵⁸

A vallás-etnicitás analógiájával kapcsolatos, valamint az állam nemzeti semlegességére vonatkozó vélekedéseket – és azok között konkrétan Walzer álláspontját – Kymlicka éles kritikával illeti a fentebb hivatkozott helyeken. Az Amerikával kapcsolatos, hivatalos államnyelvre vonatkozó misztifikáció ellen például négy érvet hoz fel. Emlékeztet mindenekelőtt a tényre, hogy az Egyesült Államok területén törvény írja elő az iskolákban az angol nyelv oktatását. Ugyancsak törvény rendelkezik arról, hogy az angol nyelv elsajátítása – ötven év alatti bevándorlók esetében – feltétele az állampolgárság megszerzésének. Kormányalkalmazottak és tisztviselők számára kizárólagos követelmény továbbá az angol nyelv ismerete. És végül emlékeztet arra, hogy az Egyesült Államok dél-nyugati részén, valamint Hawaii esetében, csak azután jöhetett szóba a föderatív állami státus odaítélése, miután az angol kultúrájú bevándorlók lélekszáma meghaladta az ott élő, őshonos kisebbségek népességét. Puerto Rico állami rangra való előrelépését pedig éppen azért ellenzik oly sokan, mert ott aligha lesz egyhamar biztosítható az angolul beszélők számbeli többsége.¹⁵⁹ Az oktatás nyelvére és a kormánytisztviselők alkalmazására vonatkozó

157 | Kymlicka Nathan Glazer, Milton Gordon, John Porter, van den Berghe, Janet Ajzenstat, Richard Rorty, Chandran Kukathas, John Edwards és H. Brotz műveire hivatkozik. Vö.: *Multicultural Citizenship*, 196, 4-es jegyzet.

158 | Vö.: M. Walzer: Comment. In: Amy Gutmann (szerk.): *Multiculturalism and the "Politics of Recognition"*. Princeton University Press, Princeton, 1992, 100-101.

159 | *Multicultural Citizenship*, 112.

törvényeket, valamint az állampolgárság megszerzésével kapcsolatos rendelkezéseket, akárcsak az adminisztratív egységek határainak a kijelölését – olyan körülmények között, amikor a nemzeti összetétel közel ötven százalékát az állami szektorban állítják elő – aligha lehet olyan kivételekként elkönyö – állapítja meg Kymlicka.¹⁶⁰

De általában véve is: a modernitás körülményei között egyetlen állam sem engedheti meg magának, hogy a területén beszélt nyelvek valamelyikét ne kezelje hivatalos nyelvként. A vallás és az etnicitás közötti analógia ezen a ponton is kimutathatóan tarthatatlan. Az állam megengedheti ugyanis magának, hogy a törvényszéki vallásos esküt világi esküre cserélje föl például – és egy többnemzetiségű vagy akár többetnikumú országban ez indokolt kezdeményezés is volna –, de az elképzelhetetlen, hogy a törvénykezés munkájából a nyelvet mint olyant kiküszöbölje.

Amint arra többen is – például Karl W. Deutsch, Ernest Gellner és Benedict Anderson – rámutattak, a modernitás egyik fontos következménye az volt, hogy az egyes országok az egységes nyelv és az állam egész területére érvényes közösség- illetve „mi”-tudat segítségével integrálták a társadalmat, és biztosították az állampolgárok egyenlő esélyű hozzáférést a társadalom intézményeihez. Ebbéli igyekezetüket nem feltétlenül kulturális imperializmus vagy etnocentrikus előítéletek motiválták, hanem a modern korra jellemző társadalomfejlődés néhány fölöttébb gyakorlatias követelménye. A modern gazdaságnak megfelelően képzett és kellő mobilitással rendelkező munkaerőre volt mindenekelőtt szüksége. A közös nyelven történő, országos standardokat tiszteletben tartó közoktatási rendszer híján aligha képzelhető el, hogy az ország polgárai egyenlő esélyekkel szálljanak versenybe a munkaerő piacán. A modern jóléti államhoz elengedhetetlen továbbá, hogy az állampolgárok szolidárisak legyenek egymás közt, készek azon áldozatok meghozatalára, amelyeket a szociális szolgáltatások kölcsönösségre alapuló rendszere megkövetel tőlük. A közös mi- és azonosság-tudat által összekapcsolt egyének nagyobb valószínűséggel készek ezekre az áldozatokra, a közös nyelv és a közösen tudott történelem pedig nagyban hozzájárul a kollektív identitástudatok megalapozásához.¹⁶¹

Kymlicka a maga részéről a „szocietális kultúra” (*societal culture*) fogalmát vezeti be az említett folyamat jellemzésére. Szerinte valamennyi, a liberális demokráciák osztályába sorolható állam átesett valamikor fejlődésének egy olyan szakaszán, amikor a szocietális kultúra egész területére való kiterjesztése volt a legtöbb társadalmi energiát mozgósító cél. A szocietális kultúra következőképpen egy adott területre koncentrálódik, és legfőbb jellemzője az, hogy a társadalom valamennyi intézményét magába foglalja, a magán- és a nyilvános szférából egyaránt, amelyeket ugyanaz a közösen használt nyelv tesz hozzáférhetővé bárki számára, aki bírja az illető nyelvet. A szocietális kultúra

160 | The New Debate over Minority Rights. In: *Politics in the Vernacular. Essays on Nationalism, Multiculturalism and Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, megjelenés előtt, 7 (kézirat).

161 | Vö.: Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*. Blackwell, Oxford, 1983 és Benedict Anderson: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. New Left Books, London, 1983.

átfogja tehát a társas lét valamennyi területét, anélkül azonban, hogy a kultúra tradicionális értelmében vett kulturális vagy vallási szokásokat, életstílusokat, családi vagy kisközösségekre jellemző partikuláris életforma-elemeket tartalmazná. Ennyiben tehát kevesebb – „vékonyabb”, mondja Kymlicka –, mint a kultúra-fogalom etnográfiai akceptója, de több is annál, amennyiben pluralisztikus: magába foglalván az adott társadalomban fellelhető valamennyi, etnokulturális és vallási, életstílus- és meggyőződésbeli partikularizmusok által jellemzett réteget. Az ekképpen definiált – *szocietális* – kultúra-fogalom értelmében lehet azt állítani az angolul beszélő amerikai állampolgárokról, hogy egyazon *kultúra* által integráltak, amely azonban nem zárja ki a különféle vallási, értékrendbeli vagy életstílusra vonatkozó személyes opciókat.

Mi történik azonban akkor, ha egy ország – a Kymlicka által definiált értelemben – multikulturális? Az etnikumok jelenléte általában nem szokott akadályokat gördíteni a szocietális kultúra létrehozásának az útjába. Mint alább látni fogjuk, egy megfelelő módon definiált imigrációs politika a szocietális kultúra konszolidálásának fontos eszköze lehet. A nemzeti kisebbségek viszonya a szocietális kultúra projektumához ezzel szemben problematikusabb szokott lenni. Általában mindkét félen – mind a többségen, mind a kisebbségen –, valamint a történelmi előzményeken is múlni szokott, hogy a kisebbség a szabadságjogok intézményesítését, vagy az etnokulturális elnyomás veszélyét fogja látni a szocietális kultúra létrehozására irányuló törekvésekben. Ennek megfelelően a történelem egyaránt kínál példákat arra, hogy a szocietális kultúra kiszorított minden alternatív törekvést egy ország területéről – Franciaország és Németország esetében például –, mint ahogyan olyan esetek is ismeretesek – Belgiumban, Svájcban, Kanadában vagy Spanyolországban –, ahol a nemzeti kisebbségek ellenálltak az egységes szocietális kultúrába való integrációt kieroszakolni próbáló, rájuk nehezedő nyomásnak, és létrehozták a maguk párhuzamos szocietális kultúráit, annak nyelvi és minden más, intézményes kellékével együtt.¹⁶²

A szocietális kultúra létrejötte egy állam területén tudatos és következetes kormányzati politikán múlik. Az első és legfontosabb döntés, amelyet egy kormányzatnak meg kell hoznia valamely szocietális kultúra konszolidálása érdekében, a *nyelvvvel* függ össze. Amikor egy kormányzat eldönti, hogy milyen nyelvet használ az állampolgárokkal való kommunikációjában, milyen nyelven folyik az oktatás az iskolákban, milyen nyelv segítségével értekeznek egymással az emberek az állami hivatalokban, a törvényszékeken, egészségügyi intézményekben, akkor egyúttal a szocietális kultúra jövőjére nézvést is meghozta a legfontosabb határozatot. Ami egyben azt is jelenti, hogy az a nyelv, amelyet nem éltet valamely szocietális kultúra, a modern, industrializált társadalom körülményei között előbb a fokozatos marginalizációra, majd az elhalásra van ítélve. Az ilyen nyelvet ritualizált formában

162 | Bizonyos értelemben a hasonló, többnemzetiségű államok esetében is lehet beszélni természetesen a szocietális kultúra még „vékonyabb” változatáról, amely a kulturális különbségekre való tekintet nélkül, valamennyi állampolgárt integrálja. Lásd erről: *Multicultural Citizenship*, 13. A kérdésre még visszatérek a kisebbségi jogok liberális elméletének és az össznemzeti szolidaritásnak a viszonyáról szóló 7.5. alfejezetben.

képes éltetni hosszabb-rövidebb távon a – gyakran fanatizált – elit, vagy elszigetelt, a társadalom főáramából kimaradt, hagyományos közösségek körében maradhat fenn, ugyancsak bizonytalan ideig. A kormányzatnak a hivatalosan elismert, nyilvánosan is használható nyelvekre vonatkozó döntése tehát – a többnemzetiségű államok esetében – arra is vonatkozik egyúttal, hogy mely szocietális kultúráknak van jövője az illető állam területén.

A szocietális kultúrák életképességét, fennmaradási esélyeit döntő módon befolyásolja továbbá a kormányzat imigrációs politikája. A bevándorlás jótékony hatással lehet a szocietális kultúrára, amennyiben az imigránsok számát a kormányzat ellenőrzése alatt tartja, és ha a bevándorlók elsajátítják a befogadók nyelvét, magukévá teszik azok történetét. A többnemzetiségű államok esetében azonban az imigrációnak káros következményei is lehetnek, főként a nemzeti kisebbségekre nézvést. A nagyszámú, kellő hatékonysággal asszimilált bevándorló a természetes népszaporulati folyamatokat zárójelbe téve változtathatja meg a kisebbség népesedési részarányát, ami az utóbbi politikai jelentőségének és befolyásának a csökkenését eredményezheti. Az is előszokott fordulni, hogy a kormányzat bátorítja a bevándorlók olyan területeken való megtelepedését, amelyeket hagyományos módon nemzeti kisebbségek mondanak magukénak. Ezt történt például az Egyesült Államok dél-nyugati térségében, ahol az angol telepesek száma fokozatosan meghaladta az őshonos chicanok és indián törzsek lélekszámát. Ha a térség őshonos népei a vesztes mexikói háborút követően jogosítványokkal rendelkeztek volna a bevándorlási politikát illetően, ma Amerika dél-nyugati részén nagy valószínűséggel a kisebbség kultúrája által dominált, Québec- vagy Katalónia-szerű alakulattal kellene számolnunk – állapítja meg Kymlicka.¹⁶³ Az Egyesült Államok föderatív kormányzata azonban másként határozott. Ellenőrzése alatt tartotta a bevándorlók számát, előírta nekik, milyen nyelvet kell használniuk vagy elsajátítaniuk, és – mint láttuk – akkor ítélte oda a térségnek a föderatív állam státusát, amikor az angol kultúrájú telepesek kényelmes többségben voltak. Lehet természetesen ennek az eljárásnak a morális minősítésén vitatkozni, tény azonban, hogy ami történt, az a szocietális kultúrák jövőjére vonatkozó tudatos – és mára már visszafordíthatatlan – döntés volt.

A kormányzatoknak megannyi további eszköz áll a rendelkezésére a szocietális kultúra jövőjének a befolyásolásában. A hivatalos ünnepek megválasztásától az iskolai tanrendek összeállításán át a belső, adminisztratív alegységek határainak a kijelöléséig (ami történhet úgy, hogy azáltal a nemzeti kisebbségek viszonylagos számbeli többségre, és ennek folytán hatalomra tegyenek szert az általuk lakott területeken, vagy ellenkezőleg, úgy, hogy ez a többség felszámolódjék), valamennyi intézkedés a szocietális kultúra – vagy kultúrák – fennmaradási esélyeire van befolyással. Az ilyen természetű döntések minden modern állam lényegéhez tartoznak hozzá.¹⁶⁴

163 | *States, Nations and Cultures*, 26.

164 | Érdekes részletek olvashatók erről Deborah Kaspin: *Tribes, Regions, and Nationalism in Democratic Malawi* című tanulmányában, in: Ian Shapiro–Will Kymlicka (szerk.): *Ethnicity and Group Rights*. New York–London, New York University Press, 1997, 464–504.

A szocietális kultúrák kiépítésének és konszolidálásának a folyamata, egy másik szemszögből nézve, nem egyéb voltaképpen, mint a zellneri értelemben vett etnopolitikai stratégia: a nemzetépítés (*nation-building*) egyértelmű projektuma, annál az egyszerű oknál fogva, hogy a szocietális kultúra nyelve rendszerint az országot benépesítő etnokulturális többség nyelve szokott lenni. Amikor egy kormányzat eldönti, hogy melyik lesz az ország területén a hivatalos érintkezés nyelve, mit oktatnak az iskolákban, melyek lesznek a hivatalos ünnepek, mi a feltétele az állampolgárság megszerzésének, melyek az állam hivatalos szimbólumai, akkor ezeket a döntéseket nemcsak az etnocentrikus előítéletek reflexeiként értékelhetjük tehát, hanem arra irányuló törekvésnéként is, hogy a szabadság és egyenlőség intézményes feltételei minden állampolgár számára hozzáférhető módon megteremtődjenek. Ezek a döntések azonban elkerülhetetlenül *egy bizonyos* nemzeti identitást definiálnak – akkor is, ha nem folyamodnak feltűnő módon az etnonacionalizmus nyelvezetéhez – és *ilyen körülmények között az állam etnokulturális semlegességéről, állam és etnicitás éles szétválaszthatóságáról beszélni képtelenség.*¹⁶⁵ A Michael Walzer által a nemzeti semlegesség prototípusának tekintett Amerika esetében sem volt ez másként: az angol telepesek „formatív népességnek” (formativ population) tekintették magukat, abban az értelemben, hogy „az ő kezükben volt a politikai kezdeményezés, övék volt a nyelv, ők határozták meg a munka és a települések formációját, a bevándorlóknak az ő mentális habitusaihoz kellett igazodniuk”, idézi ezzel kapcsolatosan John Higham-et Kymlicka.¹⁶⁶

Glazer „jóindulatú mellőzés” fogalmával kapcsolatosan pedig az szerzőnk véleménye, hogy a fogalom alapjául szolgáló elképzelés inkoherens, az állam és kultúra, állam és nemzet közötti viszony felszínes megértéséről ta-

165 | Kis János a következőket írja erről a *Túl a nemzetállamon* című, Tamás Gáspár Miklós „politikai nemzet” fogalmával polemizáló tanulmányában: „... az állam és etnikumok elválasztása gyakorlatilag nem vihető végig. Az állam nem létezhet hivatalos nyelv nélkül: vagy a területén beszélt nyelvek valamelyikét (egyet, többet, az össze- set) emeli hivatalos nyelvvé, vagy egy idegen (esetleg holt vagy mesterséges) nyelvet, de hivatalos nyelvnek lennie kell. Az állam nem hagyhatja szabályozatlanul a munkanapok és munkaszüneti napok eloszlását, s azt sem bízhatja a magánszféra közösségeire, hogy mikorra esnek a naptári ünnepek. Vagy olyan naptárat szerkeszt, ahol a hivatalos szabadnapok és az állami ünnepek a területén élő valamelyik (az egyik, néhány, vagy az összes) közösség szabadnapjaival és ünnepeivel esnek egybe, vagy olyat, amelynek egyetlen közösség kitüntetett napjaival sincs közös része. Az állam nem lehet meg történeti emlékezet nélkül, és hivatalos hagyományai vagy ráépülnek valamelyik (egy, néhány, valamennyi) közösség saját emlékezetére, vagy a kollektív memóriák egyikével sem érintkeznek, és így tovább. Az utóbbi típusú megoldások valószínűleg meg az állam etnikai semlegességét. Elég belegondolni a példákba, hogy észrevegyük: modern, demokratikus államban elhanyagolható e módszer következetes alkalmazásának az esélye. A hivatalos nyelv nem szakadhat el a beszélt nyelvektől; a hagyományos munkaszüneti napok összessége nem minősíthető kötelező munkanappá; az állam múltja nem válhat el a területén élő népcsoportok múltjától.” In: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz, 1997, 154. Gombár Csaba ezzel szemben igen határozottan az etnikailag semleges állam szükségessége mellett foglal állást *Magammal vitázom* c. könyvében, Budapest, Politikai Kutatások Központja, 1996.

166 | *Multicultural Citizenship*, 61-62.

núskodik. „A hivatalos nyelv viszonylatában, a belső határok kijelölésében és a hatalom elosztása tekintetében lehetetlenség elkerülni egyik vagy másik szocietális kultúra támogatását, akárcsak annak eldöntésében, hogy az adminisztratív alegységeken belül, amelyek a kultúra jövőjére nézvést meghatározó – nyelvi, oktatásügyi és migrációs kérdésekben – határozati jogokkal, jogosítványokkal rendelkeznek, melyik közösség fogja a többséget alkotni.” – állapítja meg erre vonatkozóan.¹⁶⁷ Még azt is túlzás állítani, hogy a mellőzés jóindulatú volna – írja egy másik helyen –, hiszen „figyelmen kívül hagyja a tényt, hogy a kisebbségeknek olyan hátránnyal kell számolniuk, amellyel a többség nem néz szembe”.¹⁶⁸

A nemzetépítés folyamata valóban előnyökhöz juttatja az állam többségi polgárait azokkal szemben, akik nem beszélnek annak hivatalos nyelvét, illetve más kultúra által szocializáltak. Charles Taylor például a következőket írja ezzel kapcsolatban: „Amennyiben egy modern társadalom esetében a szó legteljesebb értelmében lehet »hivatalos« nyelvről beszélni – vagyis olyan nyelvről és kultúráról, amelyet az állam szponzorizál, intézményesen megjelenít, és amely a gazdaság és az államügyek nyelve is egyben –, akkor ez nyilvánvalóan hatalmas előnyére van azoknak az egyéneknek, akiknek az illető nyelv és kultúra sajátjuk. A más nyelven beszélőknek egyértelmű hátrányokkal kell számolniuk. Számukra nem nagyon marad más lehetőség, mint hogy egy második (anyanyelvükhöz képest idegen – S. L.) nyelvet használjanak mindennapi tevékenységeik során, vagy asszimiláció útján próbálják eltüntetni a hivatalos nyelvet anyanyelvüként beszélők és a maguk között lévő különbségeket. Vagy, amennyiben nincs inyükre ez a második, sanyarú kilátás, felléphetnek a határok átrajzolásának érdekében, és olyan politikai, gazdasági vállalkozásokba kezdhetnek, amelyeknek az ő anyanyelvük lesz a hivatalos nyelve.”¹⁶⁹

Kymlicka szerint a fenti dilemmával szembesülő etnokulturális közösségek előtt gyakorlatilag három lehetőség áll nyitva, amelyek közül az egyes közösségek – kisebbségek, etnikumok vagy más etnokulturális csoportosulások – természetüknek megfelelően szoktak választani.

Az első lehetőség az állandó marginalizáció, amelyet a vallásos szekták teológiai meggyőződésüknek megfelelően vállalnak önként. Az amerikai *amish*, vagy a kanadai *hutterita* közösségek például egyszerűen semmiféle igényt nem támasztanak az egyetemi oktatásban vagy a törvénykezésben való részvételre, és teljesen kirekesztik magukat a nyilvánosságból, mert életformájuk, hitéletük szempontjából irrelevánsoknak tekintik azokat.

Az integrációt – és több generáció viszonylatában az asszimilációt – a bevándorlók közösségei által létrehozott etnikumok szokták rendszerint választani. Az empirikus adatok tanúsága szerint csak nagyon ritkán fordulnak elő annak esetei, hogy a bevándorlók tiltakoznak a befogadó ország hivatalos nyelvének az elsajátítására vonatkozó kötelezettség ellen, vagy hogy gyerekeiket visszatartanak az állam nyelvén történő oktatástól: nyilvánvaló ugyanis számukra, hogy a többség nyelvének az ismerete elengedhetetlen feltétele an-

167 | I. m., 113.

168 | I. m., 110.

169 | Ch. Taylor: I. m., 34.

nak, hogy a társadalmi szolgáltatások és opportunitások minél nagyobb mértékben legyenek számukra is hozzáférhetőkké. A szülőföld elhagyására, a családi és társadalmi kötöttségeik fölszámolására vonatkozó – az esetek többségében egyáltalán nem könnyen meghozott – döntést végső soron ez a szándék motiválta. A bevándorlók esetében tehát a szocietális kultúrába való integrálás nem szokott különösebben nehezen kezelhető gondokat kitermelni. A befogadó államnak legfennebb arra kell figyelmet fordítania – amennyiben nyomás nehezedik rá az etnokulturális igazságosság szempontjainak a figyelembevételére tekintetében –, hogy az integráció és asszimiláció türelmes és emberséges feltételeit teremtsse meg: küszöbölje ki az etnocentrikus előítéleteket a nyilvánosságból és az iskolai tanrendekből, legyen a lehetőség szerint inkluzív a hivatalos ünnepek kijelölésekor, és hogy próbálja elejét venni annak, hogy az állami szimbólumok etnokulturális érzékenységeket sértsenek. (Ez utóbbi vonatkozásban nehezen kezelhető és nagy körütekintést igénylő kérdés szokott lenni például, hogy miként lehet az egyenruhák viseléséhez kötött foglalkozási csoportok – rendőrség, hadsereg vagy más közhivatalnokok – státusát törvényes úton úgy rendezni, hogy az ne legyen kirekesztő bizonyos öltözködési szokásokat – például turbánt, *yarmulkát* – kötelező módon előíró kultúrákra nézvést.) Ezért van az, hogy a bevándorlók leszármazottai által létrehozott etnikumok jogharca arra szokott korlátozódni rendszerint, hogy az integráció emberséges feltételeit – Kymlicka a *fair integration* fogalmát használja ebben az összefüggésben – biztosító engedményeket törvényes úton és eszközökkel kicsikarja.¹⁷⁰

A többségi nemzetek nemzetépítő projektumával kapcsolatos hátrányokra való reagálás harmadik változata a nemzeti kisebbségeket szokta jellemezni rendszerint, akik ezekre a kihívásokra hasonló etnopolitikai stratégiával, a maguk nemzetépítő törekvéseivel válaszolnak – a történeti tapasztalat tanúsága szerint az esetek döntő többségében. Az ő esetükben nemcsak arról van szó, hogy etnokulturális adottságaik folytán számolniuk kell a kommunikáció eszközeként más nyelvet használó közintézményekből, gazdaságból, akadémiai életből való kiszorulással, hanem azzal is, hogy a többség által létrehozott szocietális kultúra, nyelvi behatároltsága folytán, veszélyezteti a kisebbség hagyományos módon teljes, a szocietális kultúra több funkcióját is betöltő intézményrendszerét. A kisebbségek válasza az szokott lenni ezekre a kihívásokra, hogy szembeszegülnek az integrációs trendekkel, és saját nyelv-

170 | Kymlicka szerint a „kényelvű közegben érvényesülő multikulturalizmus”-ként emlegetett kanadai imigrációs politika, amely következetes módon kerül alkalmazásra mind a szövetségi kormányzat, mind a föderális államok kormányai és a helyhatóságok szintjein, jó közelítéssel értékelhető az integráció igazságos példjaként. Vö. *Ethnic Associations and Democratic Citizenship*. In: Amy Gutmann (szerk.): *Freedom of Association*. Princeton University Press, megjelenés előtt.

Egy másik helyen arra is föl hívja mindazonáltal a figyelmet, hogy amennyiben a bevándorlók integrációját intézményes akadályok késleltetik – mint a meticsek esetében például, amint azt az előző fejezetben láthattuk –, akkor elképzelhető, hogy a kellőképpen nagyszámú etnikumok a jogharc más változataiban is érdekeltté válhatnak, és adott esetekben önkormányzati igényekkel állhatnak elő. Kymlicka szerint a németországi török etnikum esetében lehet ezzel az eshetőséggel számolni, amennyiben az állampolgárság kérdését nem fog sikerülni megnyugtató módon rendezni. Lásd erről: *States, Nations and Cultures*, 30, 14-es jegyzet.

vük, kultúrájuk hivatalos elismertetéséért szállnak síkra.¹⁷¹ Ebbéli igyekezetükben pedig olyan módszerekhez folyamodnak, amelyek semmiben sem különböznek a többség nemzetépítő törekvésétől. Ugyanúgy fontosnak tartják, hogy a közös nyelv tegye kisebbségi társadalmuk minden tagja számára hozzáférhetővé sajátos kulturális tartalmaikat, közvetítse annak intézményes opportunitásait, megalapozza szolidaritásukat. Ugyanúgy fontosnak tartják a saját kultúrájuk értékeit megjelenítő közoktatást, érdekeik fűződnek a belső határok kijelöléséhez, és elejét próbálják venni annak, hogy a bevándorlás – vagy erőszakos betelepítések – eredményeként megváltozzék az általuk lakott területek etnokulturális arculata. A kisebbségek nemzetépítő törekvései *sem-mivel sem kevésbé modern törekvések* tehát, mint a többségi nemzetek megfelelő projektumai, hiszen tekintettel vannak mindarra, amire a modernitás körülményei között – mint láttuk – valamennyi etnokulturális közösségnek szüksége van a fennmaradáshoz. A kérdés az következésképpen, hogy ha a többségi nemzetek nemzetépítési törekvései legitímnek és a modernitás követelményeihez igazodóknak tekinthetők, miért vitatható el ugyanez a nemzeti kisebbségek közösségeitől – különösképpen ha azok akarataik ellenére tagozódtak be a létező állami keretekbe?

Ha ennek a kérdésnek a perspektívájából vesszük szemügyre azt a szakadékot, amely a világ etnopolitikai elrendezettsége – 196 állam – és multikulturális valósága – 600-tól 2000-ig terjedő élő nyelv, illetve potenciálisan létező szocietális kultúra – között tátong, és hozzászámítjuk mindehhez a több mint 268 etnopolitikai szempontból mobilizáltnak tekinthető etnokulturális közösséget, akkor el kell ismernünk, hogy az etnokulturális igazságosság szempontjából a világ elrendezettsége még sok kívánnivalót hagy maga után.

Kymlicka szerint amiatt, hogy a nemzetépítés liberális szempontból elfogadható, a többségi nemzetekre és a nemzeti kisebbségekre egyaránt érvényes standardjait illetően mind ez ideig nem jutott konszenzusra a nemzetközi közvélemény, nem utolsósorban a liberális jogállam etnokulturális semlegességére vonatkozó, széles körben osztott meggyőződés is okolható. Ez a semlegesség azonban – mint láttuk – mítosz, hiszen nincs olyan állam, amely ne törekednék a szocietális kultúra létrehozására, és amely ne tartana arra igényt, hogy polgárai magukénak tekintsék és egymással politikai közösséget alkossanak. Az etnikai semlegességnek, vagyis az állam és etnicitás – a vallási tolerancia példájára történő – szétválasztásának a következetes végigvitele a gyakorlatban azt jelentené, hogy *egyetlen* etnikum sem kapna hivatalos elismerést, az állam pedig közjavakat szolgáltató vállalkozássá degradálnának, amely fogyasztókat szolgál ki, anélkül, hogy polgárainak a lojalitására és áldozatkészségére számítana.¹⁷² Ilyen állam azonban nincs, és feltételezhető, hogy a

171 | Kymlicka Walter Connor két tanulmányára hivatkozik ebben az összefüggésében, melyekben azt állítja a szerző, hogy nemigen lehet példát találni arra, hogy valamely nemzeti kisebbség önszántából választotta volna az asszimilációt, akkor sem, ha nyomós gazdasági érvek szóltak emellett, vagy ha nagy politikai nyomás nehezedett is rájuk. Walker Connor: Nation-Building or Nation-Destroying. In: *World Politics*. No. 24, 1972, 350-351, valamint The Politics of Ethnonationalism. In: *Journal of International Affairs*. 27/1, 1973, 20. Ezt az álláspontot azonban, amint azt a 3.4. alfejezetben láthattuk, körültekintéssel kell kezelni.

172 | Vö.: Kis János: *I. m.*, 155. Kis meggyőzően érvel az etnicitás magánszférába történő

rá való hivatkozások ahhoz hasonló – etnokratikus – érdekekről árulkodnak, amelyek az előző fejezetben tárgyalt módon a nemzeti kisebbségek fogalmát az etnikumok általános kategóriájában próbálják föloldani, követeléseiket pedig a bevándorlók törekvéseinek a szintjére lefokozni. A nemzeti többségek számára elfogadható megoldások visszaszorítása az imigrációs politikák szintjére, az integráció fontosságának a hangsúlyozása – mint láttuk – elkerülhetetlenül asszimilációt eredményez. S noha a nemzeti többségek sok esetben ezt látnák a leghatékonyabb megoldásnak, a nemzeti kisebbségek számára éppen ez az a perspektíva, amely az etnopolitikai mobilizációt a legrövidebb távon képes kiváltani.¹⁷³

Kymlicka szerint a vizsgált problematikával kapcsolatban a helyesen fogalmazott kérdés nem az, hogy a nemzeti kisebbségek törekvései és az ezekre visszavezethető nézeteltérések – amelyek a világ több övezetében is veszélyeztetik a biztonságot és a stabilitást – elegendő okot szolgáltatnak-e már az etnokulturális semlegesség mítoszának a feladására, hanem az, hogy a nemzeti kisebbségek miért ne folyamodhatnak ugyanazokhoz a nemzetépítő stratégiákhoz, amelyeket a többségi nemzetek viszonylatában mindenki magától értetődőnek tart. S noha a kérdésre adott válasz ebben a formában sokak számára minden bizonnyal botrányosnak is tűnhet, szerzőnknek nincsenek kételyei afelől, hogy „a bizonyítás kötelezettsége egyértelműen azokra tartozik, akik arra hajlanak, hogy megtagadják a kisebbségektől azokat a jogokat, amelyeket a nemzetépítés tekintetében a többségi nemzetek minden kétség fölött állóan élveznek”.¹⁷⁴

visszaszorításának – másként fogalmazva: állam és etnikum szétválasztásának – a gondolata ellen is, amit a vallás-etnikum analógiája sugall: „A hit, a meggyőződés és az erkölcsi életfelfogások kérdéseiben az állam semleges kell legyen, ha állásfoglalása sértene a polgárok egyenlő státusát. Ezért itt valóban az elválasztás a követendő technika. Ám az ilyen kérdésekben azért nincs más megoldás, mint a semlegesség, mert ugyanarról nem lehet egyszerre több dolgot igaznak tartani. Az állam nem ismerheti el egyszerre, hogy azoknak van igaza, akik szerint van isten, meg azt, hogy azoknak van igaza, akik szerint nincs; hogy azoknak van igaza, akik szerint az igaz isten azonos azzal, aki Jézust elküldte az emberek közé, meg azt, hogy azoknak van igaza, akik szerint az igaz isten az, akinek Mohamed a prófétája. Az etnikai kultúrák nem ilyen természetűek. Az egyik igenléséből nem következik, hogy a többi elutasítandó. Nincs abban semmi önellentmondás, ha az állam egyszerre többet is értékes hagyományaként ismer el és saját hagyományaként kezel. A vallási semlegesség mellett szóló érvek nem kívánják meg az etnikai semlegességet.” *I. m.*, 156-157.

173 Az asszimiláció tekintetében Kis János szerint a következő lehetőséget is tekintetbe kell venni: „Belátható, hogyan gondolhatták a liberális nacionalisták, hogy ameddig az állam nem avatkozik be a magánélet viszonyaiba, és az asszimilációt sem kényszerrel nem ösztönzi, sem kényszerrel nem akadályozza meg, addig az államnemzetnek adott politikai előnyök nem sértik a szabadság és egyenlőség elveit. Ilyen körülmények között a politikai kiváltságok nem lehetnek tartósak. Bármilyen előnyök és hátrányok kezdeti elosztása, az egyének szabad választásai viszonylag rövid időn belül olyan eloszláshoz vezetnek át, melyet mindenki önként elfogad mint a maga számára legjobbat. Amiből melleleg az is következik, hogy kellő türelem és befogadókészség esetén a nemzetállam idővel valóban egyetlen nemzet állama lesz, valamennyi polgárának nemzeti közösségévé – hisz hosszabb távon kifizetődőbb az asszimilációt választani.” *I. m.*, 149.

174 *The New Debate over Minority Rights*, 11.

Hiba volna azt feltételezni, hogy a kisebbségek nemzetépítő törekvései szükségszerűen szecessziós mozgalmakhoz vezetnek. A különböző autonómia-formák, a föderalizmus, nyelvhasználati, oktatási és imigrációs kérdésekre vonatkozó jogosítványok – vagyis a kisebbségi társadalom saját szocietális kultúrához való jogának a hivatalos elismerése – a konkrét adottságok függvényében bizonyulhatnak alkalmasnak arra, hogy a kisebbség intézményes biztonságban érezze magát a többség által uralt etnopolitikai keretek között. A közösség jövőjével kapcsolatos kollektív félelmek eloszlatása, és a rivalizáló közösségek összefüggésében az etnopolitikai stratégiai preferenciák közötti különbségek felszámolása fontos feltétele, mint láttuk, az etnopolitikai mobilizáció megelőzésének, illetve kezelésének. A kisebbségek saját szocietális kultúrához való jogának a megtagadása pedig, ami hosszú távon az asszimiláció elkerülhetlenségét helyezi kilátásba, előbb-utóbb szecessziós mozgalmak megjelenését eredményezheti, amint azt Horowitz esettanulmányai bizonyítják.

Hogy fölmérhessük: a kisebbségi jogok liberális elmélete milyen eséllyel képes megindokolni az említett megoldásokat, meg kell vizsgálnunk előbb közelebbről a liberális alapelvek és a kollektív jogok összeférhetlenségére vonatkozó tévhitet.

6.3. Kollektív jogok és a liberális demokrácia

A többségi nemzetek nemzetépítő törekvései – mint láttuk – hátrányos helyzeteket teremthetnek a nemzeti kisebbségekre nézvést. E kihívással szembeülve a kisebbségek a maguk – hasonló módszerekhez folyamodó – nemzetépítő erőfeszítéseivel szoktak válaszolni, és amennyiben ezeknek a törekvéseknek intézményes akadályok állják el következetesen az útját, sor kerülhet a kisebbség etnopolitikai mobilizációjára, végső soron pedig magára az etnopolitikai konfliktusra.

Mind az etnopolitikai konfliktusok természetével, mind az azok kezelésével foglalkozó szakirodalomban gyakran találkozhatni a *kollektív jogok* fogalmával, illetve annak valamelyik változatával, egyik vagy másik megfelelőjével. A fogalom azonban gyakran több zavart és konfúziót kelt, mint amennyit eloszlat, a kérdés körül pedig – különösképpen Kelet-Európában – gyakran bontakozik ki rosszhiszemű polémia.¹⁷⁵ De a nyugati politikai filozófiának

175 | A kérdés objektív, kiegyensúlyozott megközelítéseit hozó romániai kiadványokként említhetők az *Altera*. I. évf., 2. sz., 1995 (amely J. Herman Burgers, Jack Donnelly, Douglas Sanders írásait tartalmazza), valamint a *Revista Română de Drepturile Omului* folyóirat 2000/18-as száma, amely Tudor Drăganutól, Gabriel Andreescutól és Bíró Gáspártól közöl tanulmányokat. Egy Adrian Năstase által szerkesztett, a kisebbségi jogok szempontjából releváns nemzetközi jogi dokumentumokat tartalmazó monumentális kiadvány előszavában ezzel szemben a következőket olvashatni: „A kollektív jogok fogalma egyes nemzeti kisebbségek érdekeit képviselő csoportosulások által mesterségesen létrehozott és fenntartott politikai elgondolást tükröz, amely az emberi jogoktól megkülönböztetett specifikus jogok nemzetközi elismertetését követi célként, azt, hogy ezek a jogok kollektív módon legyenek biztosítva olyan nemzeti kisebbségek számára, amelyek a többségi népcsoport mellett élnek egy adott országban. Ez idő szerint a nemzetközi közösség csak az emberi- és szabadságjogok tiszteletben tartásának a szükségességét ismeri el.” Vö.:

sem sikerült mind ez ideig széles körű konszenzust kialakítania a kollektív jogok természetét és jogállását illetően, s az a körülmény, hogy a kérdésben a nyugati vélemények is megoszlanak, gyakran játszik a kezére a közép- és délkelet-európai térségben a demokratikus átmenet hátráltatóinak.

A kérdés hagyományos megközelítései mindenekelőtt a jogok egyéni és kollektív jellege között próbálják meghúzni a világos, egyértelmű választóvonalat, olyan kérdésekre keresvén a választ, hogy adott jogokat egyének vagy közösségek gyakorolnak-e, egyének vagy közösségek a vitatott jogok hasznélvezői, illetve, hogy bizonyos jogok, ahhoz, hogy gyakorolhatóak legyenek, vagy egyáltalán beszélni lehessen róluk, előfeltételezik-e a közösségek, csoportok meglétét.

A probléma ilyenként való kezelése azonban kevésbé bizonyult produktívnak, az álláspontok formalisztikus megmerevedését eredményezte csupán, és alig tudott valamivel is hozzájárulni azoknak a kérdéseknek a normatív tisztázásához, amelyeket az etnopolitikai konfliktusok fölvetnek. Ha ebből a szempontból vesszük szemügyre ugyanis az etnokulturális közösségek követeléseit, akkor nem egy vitára okot adó igény a jogok „egyéni” kategóriájába sorolódik – például az anyanyelv használatának a joga a törvény és a hatóságok előtt, vagy a vallásos meggyőződésekkel ütköző törvényes előírásokból fakadó állampolgári kötelezettségek alól való fölmentés joga. Más részről pedig a liberális demokráciák jogrendjének legalapvetőbb előírásai – mint például a képviseleti és gyülekezési jog, vagy a sajtószabadság – csak számottevő nehézség árán értékelhető egyéni jogként, az említett, formális szempontok szerint. A kollektív jogok legtipikusabb eseteinek, mint a szakszervezeti és egyesületi jognak pedig végképp semmi köze nincs az etnokulturális közösségek jogköveteléseihöz.

Az egyéni és kollektív jogok közötti formai demarkációra összpontosító megközelítések alkalmatlanok tehát arra, hogy megragadják az etnopolitikai konfliktusok legnagyobb tételt bíró összetevőit. Kérdések egész sora marad megválaszolatlan és kezelhetetlen, amennyiben az etnokulturális közösségek törekvéseit és jogharcát ennek a merev fogalmi szembenállásnak a segítségével próbáljuk meg leírni. Lehet-e úgy tekinteni például, hogy a liberális demokráciákban az állampolgárságból fakadó jogok köre – a polgári, politikai és szociális jogok – elégséges módon képes-e szavatolni azon érdekek védelmét, amelyek az állampolgárok (egy részének) valamely etnokulturális közösséghez való tartozásával függenek össze? Léteznek-e egyáltalán olyan érdekek, amelyek az egyének etnikai identitásából fakadnak, és amelyek számára nem biztosít kellő mértékű figyelmet és védelmet a liberális demokráciákra jellemző jogrend? Ezeknek az érdekeknek az érvényesítéséhez – amennyiben legitimeknek fogadjuk el azokat – szükség van-e a hagyományos polgári szabadságjogokat kiegészítő többletjogokra, ahhoz képest például, ahogy ezek a szabadságjogok az *American Bill of Rights*-ban vagy a *La déclaration française des droits des l'hommes*-ben kodifikálva található? Az etnokulturális különbségek összebékítésének milyen intézményes – esetleg alkot-

Adrian Năstase: *Drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale. Reglementări în dreptul internațional*. București, Asociația Română pentru Educația Democratică, 1998, vol I., 55.

mányos – formái kompatibilisek a demokratikus egyenlőség, az egyéni szabadság és a politikai stabilitás követelményeivel?

A kollektív jogok problémakörének olyan szemléletű tárgyalására, amely szembenéz a fenti kérdések kihívásaival, Kymlicka több helyütt is kísérletet tesz. A kérdéssel kapcsolatos álláspontjának módszeres kifejtése a *Multi-cultural Citizenship* második és harmadik fejezetében található. A Ian Shapiróval közösen szerkesztett *Ethnicity and Group Rights* című kötet bevezető tanulmánya eszméletörténetileg és módszertanilag is fontos szempontokat kínál, a kötet tizenhét tanulmánya pedig a kérdéskör lényeges szempontjait világítja meg elmélyült alapossággal¹⁷⁶. Három tanulmány – *The Good, the Bad, and the Intolerable: Minority Group Rights*¹⁷⁷, *Interpreting Group Rights*¹⁷⁸, valamint *Human Rights and Ethnocultural Justice*¹⁷⁹ – fontos további szempontokat kínál álláspontjának árnyalásához. A már hivatkozott *The New Debate over Minority Rights* pedig hasznos periodizációt tartalmaz arra vonatkozóan, hogy miként alakult a kisebbségi – azon belül a kollektív – jogokkal kapcsolatos állásfoglalások sora az utóbbi tizenöt-húsz esztendőben, és hogy a kor szellemi helyzetének milyen összetevői voltak azokra befolyással.

Ésszerűnek látszik ezzel a periodizációval kezdeni álláspontjának ismertetését.

Az 1989-es fordulatot megelőzően, a hetvenes, nyolcvanas évek során a kisebbségi jogok kérdésének a megítélése Kymlicka szerint a liberálisok és a komunitáriusok között kibontakozott vita szellemi frontvonalainak megfelelően alakult. A liberális-komunitárius – más néven az individualisták és a közösségelvűek közötti – elvi szembenállás régi, jószerével századokra visszatekintő vitája a filozófiatörténetnek. Legutóbbi felvonása a nyolcvanas évekre tehető, amikor is a liberális politikai filozófia igazságosság-elméletét – paradigmaticusnak tekintett módon – összefoglaló művét, John Rawls *A Theory of Justice* című munkáját¹⁸⁰ több oldalról is támadások érték azon a címen, hogy az egyén inadekvát fogalmával operál, félreismeri és félremagyarázza az egyének közötti, valamint az egyének és közösségük közötti viszonyt, és hogy mindez végső soron az állam fogalmának a kikezdését, elszegényesítését eredményezi. A „komunitáriusok”-ként számon tartott ellentábor főszereplői Michael Sandel, Alisdair MacIntyre, Charles Taylor és Michael Walzer voltak.¹⁸¹

A vita – amelynek részleteire itt nem áll módunkban kitérni – az egyén szabadságának a prioritása körül forgott. A *liberális oldal* azt az álláspontot képviselte, hogy az egyénnek szabadságában áll eldönteni, milyen életet kíván élni, és hogy melyek számára az értelemmel bíró élet kritériumai. Üdvözölték

176 | Ian Shapiro–Will Kymlicka (szerk): *Ethnicity and Group Rights*. New York University Press, New York, London, 1997.

177 | *Dissent*. 1996, nyár, 22-31.

178 | *The Good Society*. 1996, tavasz, 2. évf., 2. sz., 8-11.

179 | *Review of Constitutional Studies*. 1998.

180 | J. Rawls: *A Theory of Justice*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1971.

181 | A vita összefoglaló, eligazító bemutatását illetően lásd: Stephen Mulhall–Adam Swift: *Liberals and Communitarians*. Oxford–Cambridge, Blackwell Publishers, 1992. Kymlicka a *Liberalism, Community and Culture* című művében foglalkozik behatóbban a kérdéssel.

következésképpen az egyén mindennemű öröklött vagy rá oktrojált státus alól való fölszabadulását, és azt hangoztatták, hogy az egyén morális szempontból elsődlegességet élvez a közösséggel szemben: a közösség csak annyiban fontos, amennyiben hozzájárul azon feltételeknek a biztosításához, amelyekre az őt alkotó egyéneknek szüksége van ahhoz, hogy értelemmel bíró életet élhessenek. Amennyiben a közösséget alkotó egyéneknek már nem fűződik érdeke a közösség hagyományos életmódjának a fenntartásához, a közösségnek nem állhat (ön)érdekében ezen hagyományok magáértvaló megőrzése, illetve annak megakadályozása, hogy a közösség tagjai más szokásokat vegyenek fel és honosítsanak meg.

A *kommunitáriusok* szerint az autonóm egyén fogalma, úgy, ahogyan azt a liberális oldal definiálja, tarthatatlan. Az egyént szerintük csak a társadalmi szerepek és kapcsolatok bonyolult rendszerébe való, sajátos beágyazottságában lehet elgondolni, semmint tulajdon életcélját szuverén módon meghatározni és azt időszakonként újraértékelni képes aktort. Ahelyett tehát, hogy a közösségi hagyományokat az egyéni opciók eredőjeként fölfoghatóként értelmeznék, az egyént a társadalmi szokásrendszer termékének tekintik, és tagadják, hogy a közösség érdekei tagjainak az érdekeire volna redukálható. Az egyén autonómiája következképpen destruktív a közösség (ön)érdekeire – és a „közjóra” – nézve. Az életképes közösségek egészséges arányt képesek fenntartani az egyén szabadsága és a közösségi létforma védelme között, azáltal, hogy korlátozzák annak az erodálódásnak a mértékét, amelyet az egyéni szabadság okozhat a társas lét hagyományos formáinak a kárára.¹⁸²

Az egyéni és közösségi érdekek közötti prioritásra vonatkozó kérdésfelvetés döntő módon befolyásolta a kisebbségi jogokkal kapcsolatos vélekedéseket. A különleges jogok szükségessége mellett és ellen érvelők egyaránt egyetértettek abban, hogy a kérdés érdemi eldöntéséhez szükség van előbb az egyén és közösség *ontikus primátusának* a kérdésében való megegyezésre. Általában véve egyértelmű volt mindazonáltal, hogy a kisebbségi jogok szükségessége mellett állást foglalni egyet jelentett a kommunitáriusokhoz való fölzárkózással. Ezt az álláspontot az a meggyőződés indokolta rendszerint, hogy a közösségek intézményesített védelme alkalmasnak mutatkozó eszköz arra, hogy a csoportkohézióra sokat adó, közösséggelví kisebbségeket megvédjék a modernizáció és liberalizmus individualizmusának kártékony befolyásától. A kisebbségek közösségeit megillető jogok liberális védelmezői pedig kénytelenek voltak elismerni, hogy álláspontjuk inkonzisztens a liberalizmus morális individualizmus és egyéni autonómia melletti elkötelezettségével, de arra hi-

182 | Az egyéni jogokra vonatkozó érvelés tehát az egyén a fentiekben ismertetett módon definiált fogalmából indul ki. Megvizsgálja, hogy milyen érdekei vannak mint egyénnek, és levezeti ebből azokat a jogokat, amelyek szükségességeknek látszanak az érdekek védelme szempontjából. A kollektív jogokra vonatkozó érvelés pedig – hasonló módon – a közösségből indul ki, fölméri az érdekeknek azt a körét, amely a közösséget *mint* közösséget jellemzi, és ebből eredezteti azokat a – kollektív – jogokat, amelyek alkalmasak ezen érdekek védelmére. Amiként az egyéni jogok az individualizmus szabadságával kapcsolatos érdekeiből eredeztethetők, ugyanúgy a kollektív jogok a közösségek fennmaradásukkal összefüggő érdekeikből adódnak. Az ekképpen definiált *kollektív jogok* következképpen elkerülhetetlenül bizonyos fokú feszültséget feltételeznek az *egyéni jogokkal*. Vö.: *Multicultural Citizenship*, 47.

vatkoztak, hogy ez az inkonzisztencia lényegét tekintve a liberalizmus egyik alapvető hiányosságával függ össze, amelyet sürgősen orvosolni kell.¹⁸³

A kisebbségi és azon belül a kollektív jogoknak a XX. század kilencvenes éveire jellemző megítélését a liberalizmussal kapcsolatos problématudat befolyásolta mindenekeelőtt. A '89-es fordulatot követően rövid ideig úgy tűnt, hogy a kommunizmus bukásával a liberalizmus a világ egészére kiterjesztette uralmát, és ezzel a történelem gyakorlatilag „véget ért”.¹⁸⁴ Rövidesen kiderült azonban, hogy az egykori szovjet érdekövezeten belül a liberális demokráciáknak a kommunizmus hamvából való remélt föltámadást a rendezetlen etnopolitikai és etnokulturális viszonyok késleltetik (vagy teszik egyenesen kérdésessé bizonyos esetekben), és hogy az adott körülmények között a liberalizmus nyugaton bevált módszerei nem vezetnek eredményre. De a fordulatot követő éveket nyugaton is az etnokulturális identitások sajátos mobilizációja jellemezte, azt igazolván, hogy a nyugati típusú liberális demokráciáknak tulajdonképpen nem sikerült minden körülmények között alkalmazható intézményes megoldásokat találniuk az etnokulturális sokféleséggel összefüggő feszültségek kezelésére. Ilyen körülmények között lett egyre nyilvánvalóbb, hogy azok a nézetek, amelyek a kollektív jogok melletti érvelést a kommunitariánusok liberalizmus elleni támadásaival hozták összefüggésbe és azokra próbálták visszavezetni, már nem állták meg a helyüket az időközben változó szellemi helyzetben.

Kymlicka szerint az ilyen típusú vélekedések félreismerték mind az etnokulturális közösségek problémáinak természetét, mind a liberalizmus legidősebb kihívásait. Az etnokulturális közösségek többsége ugyanis – legalábbis azokban a nyugati, liberális demokráciákban fellelhető esetekben, amelyekre szerzőnk hivatkozik – nem igényli, hogy bárki is a védelmükre keljen a modernizáció és a liberalizmus bomlasztó erőivel szemben, és nem törekszenek – a vallásos szekták említett, rendhagyó eseteit leszámítva – a maguk illiberális, komunitárius közösségeinek a létrehozására. Mind a bevándorlók által létrehozott etnikumok, mind a történetileg kialakult nemzeti kisebbségek a modernizált társadalmak előnyeiből kívánják kivenni a részüket.

183 | Vö.: *The New Debate over Minority Rights*, 2-3. A liberális álláspont képviselőiként Kymlicka Jan Narveson: *Collective Rights?* In: *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 1991. 4/2, 329-345 és Hartney munkáira hivatkozik. A komunitáriusok tábora jóval népesebb: Vernon Van Dyke: *The Individual, the State, and Ethnic Communities in Political Theory*. In: *World Politics*, 1977, 29/3, 343-369 valamint *Collective Rights and Moral Rights: Problems in Liberal/Democratic Thought*. In: *Journal of Politics*, 1982, 44, 21-44; Ronald Garet: *Communality and Existence: The Rights of Groups*. In: *Southern California Law Review*, 1983, 56/5, 1001-1075; Michael McDonald: *Questions about Collective Right*. In: D. Schneiderman (szerk.): *Language and the State: The Law and Politics of Identity*, Cowansville, Les Éditions Yvon Blais, 1991 valamint *Should Communities Have Rights? Reflections on Liberal Individualism*. In: *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 1991, 4/2, 217-237; Darlene Johnston: *Native Rights as Collective Rights: A Question of Group Self-Preservation*. In: *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*, 1989, 2/1, 19-34; Adeno Addis: *Individualism, Communitarianism and the Rights of Ethnic Minorities*. In: *Notre Dame Law Review*, 1992, 67/3, 615-676 és Myron Gochnauer: *Philosophical Musings on Persons, Groups and Rights*. In: *University of New Brunswick Law Journal*, 1991, 40/1, 1-20.

184 | Lásd F. Fukuyama: *A történelem vége és az utolsó ember*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1994, 5.

A kollektív jogokkal kapcsolatos viták legérdekesebb vonulata ennél fogva nem a liberálisok és komunitáriusok között bontakozott ki a kilencvenes évek során, hanem liberálisok és liberálisok között, és arról szólt, hogy mi a liberalizmus válasza a többségi társadalmak kihívásaira. A vitának ebben a szakaszában fokozatosan eltávolodtak az álláspontok attól a korábban széles körben osztott nézettől, hogy a liberális alapelvek természetüknél fogva összeegyeztethetetlenek a kisebbségi jogokkal. Egyre több figyelem irányult a liberalizmus elméleti megalapozásának történeti körülményeire, ami a liberalizmus etnikulturális pluralizmusra vonatkozó vakságát hozta a figyelem előterébe, és ezzel kapcsolatosan fokozott problématudatot eredményezett.

A periodizáció második szakaszának a jelentősége Kymlicka szerint tehát abban áll, hogy orientáció- és szemléletváltást hozott a kisebbségi és kollektív jogokkal kapcsolatos vitákban. A kérdések ezt követően már nem arra irányultak, hogy miként lehet megóvni az etnikulturális közösségeket a liberalizmustól, hanem, hogy ezek a modernizációban nem kevésbé érdekelt, és ilyenként liberálisnak tekinthető közösségek miért nem érik be az állampolgárságból fakadó jogok körével, és miért küzdenek a kisebbségi, kollektív jogok kivívásáért.

A Kymlicka által másodikként nevezett szakasz természetesen nem oldott meg minden vitás kérdést, és nem eredményezett konszenzust a kérdésekre adandó legfontosabb válaszokat illetően. De meghaladta az individualizmus-kollektívizmus dichotómiára összpontosító természetlen epizódot, és az etnikulturális közösségek jogköveteléseinek a természetét jobban megragadó, az általuk fölvetett normatív kérdéseket pontosabban megközelítő fogalmakban zajlott.¹⁸⁵

A vita harmadik szakasza ez idő szerint még kibontakozóban van. Ebben a szakaszban Kymlicka szerint a korábbi epizódok arra vonatkozó örökségével kell – többek között – szembenézni, hogy a vitázó felek az állammal szemben a kisebbségek által támasztott elvárások megítélésekor téves előfeltevésekkel éltek a liberális jogállam természetére vonatkozóan. A fölmerülő kérdések egy gyakori formája az volt ugyanis, hogy az állampolgárok bizonyos csoportjainak etnikulturális identitásukhoz fűződő érdekei elegendő okot szolgáltatnak-e arra, hogy eltávolodjunk – kivételeket téve mintegy – a jogállam etnikulturális semlegességének gyakorlatától, csoportspecifikus jogokkal egészítvén ki az általános állampolgári jogok körét. Amint azt részle-

185 | Az 1990-es évek első felének legrepresentatívabb állásfoglalásaiként Kymlicka a következőket említi: Rainer Bauböck: *Transnational Citizenship. Membership and Rights in Transnational Migration*. Aldershot, Edward Elgar, 1994; Allen Buchanan: *Secession. The Legitimacy of Political Divorce*. Boulder, Westview Press, 1991; David Miller: *On Nationality*. Oxford, Oxford University Press, 1995; Jeff Spinner: *The Boundaries of Citizenship. Race, Ethnicity and Nationality in the Liberal State*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1994; Yael Tamir: *Liberal Nationalism*. Princeton, Princeton University Press, 1993; Charles Taylor: *The Politics of Recognition*. In: Amy Gutmann (szerk.): *Multiculturalism and the 'Politics of Recognition'*. Princeton, Princeton University Press, 1992; James Tully: *Strange Multiplicity. Constitutionalism in the Age of Diversity*. Cambridge, Cambridge University Press, 1995; Iris Marion Young: *Justice and the Politics of Difference*. Princeton, Princeton University Press, 1990; Anne Phillips: *The Politics of Presence. Issues in Democracy and Group Representation*. Oxford, Oxford University Press, 1995.

tesebben is láthattuk az előző fejezetben, Kymlicka a maga részéről mítosz-ként kezeli a liberális jogállam nemzeti semlegességére vonatkozó tézist. A kollektív jogok legitimitásáról és mibenlétéről folyó vita következő szakaszának soron következő kihívását abban jelöli meg következőképpen, hogy a kisebbségi jogokat ne a jogállam kivételes, a nemzeti semlegesség elméletét – csupán rendhagyónak tekintett módon – cáfoló eseteiként értelmezzük, hanem a többségi nemzet nemzetépítő törekvéseivel analóg, azoknak megfelelő és annak kihívásaira adott legitim válaszokként. Kymlickának nincsenek illúziói arra vonatkozóan, hogy a széles körű konszenzus ebben a kérdésben még sokat fog várni magára, és hogy a jól megformált érvek hosszú sorát kell még bevetni ahhoz, hogy többségek és kisebbségek az egymást kölcsönösen elfogadó és kiegyesítő nemzetépítő projektumainak az intézményesítésével, és ne az etnopolitikai konfliktus eszközként próbálják rendezni közös dolgaikat. Tudatában van azonban, hogy a helyes válaszokhoz helyes kérdéseken át vezet az út, és úgy értékeli, hogy a kisebbségi jogokról folytatott vita eddigi szakaszai eredményesek voltak – legalább ebben a tekintetben.

A lényegre törő kérdésekhez azonban precíz, helyesen használt fogalmakra is szükség van, és a vita résztvevői – a kilencvenes évek közepéig legalábbis – nem jeleskedtek a kisebbségi és kollektív jogok fogalmának tartalmára és használatára vonatkozó konszenzus megalapozásában.

Kymlicka a maga részéről a *Multicultural Citizenship* második fejezetében tesz erre vonatkozóan javaslatot. Abból indul ki, hogy az elvi és normatív megegyezés hiánya – amely ez idő szerint jellemzi a világot – és viszonylagos esélytelensége ellenére, a gyakorlatban a *csoport-specifikus jogok* és – Iris Marion Young fogalmát használva¹⁸⁶ – a „differenciált állampolgárság” megannyi formájával találkozhatni világszerte. Míg a politikai filozófia a liberális jogállam alapelveinek az értelmezésével van elfoglalva, a nemzetközi jog pedig a kormányközi erőviszonyok foglyaként óvatoskodik a fogalmak meghonosításának a tekintetében, a liberális jogállamok jó része ígéretes találmánysággal néz szembe a multikulturalitás kihívásaival, és az intézményes megoldások változatos formáit alkalmazza, akkor is, ha ezeket a példákat – mint Kanada esetében látni fogjuk – a fogalmak óvatos használata jellemzi rendszerint, vagy – mint az Egyesült Államok esetében láttuk korábban – a valóság ideologikus kimagyarázásai próbálják minimalizálni és marginalizálni a hivatalos diskurzusok szintjén.

Egy 1991-ben kelt, kanadai kormány-dokumentumból Kymlicka a következőket idézi például: „A kanadai tapasztalat szerint az egyetemes egyéni jogok által biztosított védelem nem elégséges. Esetünkben mind az Alkotmány, mind a közönséges törvények az egyének számára, mint a bizonyos közösségek tagjai számára biztosított további jogok védelméről rendelkeznek. A kétféle jogtípus egyidejű biztosítása teszi a mi Alkotmányunkat egyedivé, és tükrözi egyben az egyenlőség sajátosan kanadai értékét, amely lehetővé teszi különbség elfogadását. Az a tény, hogy a közösségi jogok és az egyéni jogok együtt kerülnek alkalmazásra, Kanada tulajdonképpeni lényegével van összefüggésben.”¹⁸⁷

186 | Iris Marion Young: Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship. In: *Ethics*, 1989, 99/2, 250-274.

Noha a „közösségi jogok” (*community rights*) meglehetősen laza és csak kevésre kötelező fogalmának a használata az óvatosság jeleként értékelhető, a szöveg túlzásokba esik mégis – állítja Kymlicka –, hiszen az egyéni jogok ötvözése a csoport-specifikus „közösségi jogokkal” nemcsak Kanadában fordul elő: Európa, Ázsia és Afrika több föderális szerkezetű államában is található példákat az ilyen típusú kombinációkra. Mint láttuk korábban, az individualizmus és az egyéni jogok paradigmatis példaként számon tartott Amerikai Egyesült Államok alkotmánya is a speciális státus különböző formáit ismeri el hivatalosan, az amerikai indiánok számára fönntartott formájától egészen a Puerto Ricó-ban alkalmazott változatáig.

Kymlicka szerint ezeknek az igen változatos intézményes megoldásoknak az esetei lényegüket tekintve három kategóriába sorolhatók: az *önkormányzati jogok*, a *polietnikus jogok* és a *különleges képviselési jogok* kategóriájába.

Az *önkormányzati jogok* alkalmazására a több nemzetiséget magukba foglaló államok szoktak példával szolgálni. Az együttélő népcsoportok a politikai autonómia vagy a területi fennhatóság különböző formáit igénylik a maguk számára, mert csak ennek révén látják biztosíthatónak kultúrájuk fennmaradását és háborítatlan fejlődését. Amennyiben az önkormányzat megvalósíthatatlan az adott államkereteken belül, az autonómia igényével fellépő népcsoportok az elszakadás – szecesszió – radikális formáját is választhatják céljaik elérésére.

Az Egyesült Nemzetek alapokmánya elismeri „minden nép jogát az önrendelkezéshez”. Azt azonban, hogy a „nép” fogalmának mi az extenziója ebben az összefüggésben, semmilyen dokumentum nem pontosítja. A nemzetközi gyakorlat szerint az egykori gyarmatok népeire vonatkoztatva értendő (bár ott is csak szelektív módon), a nemzeti kisebbségekre – noha az esetek többségében ők is hasonló, belső gyarmatosítás áldozatai voltak – nem. Ez ellen az önkényes megkülönböztetés ellen több nemzeti kisebbség képviselői tiltakoznak, és magukat „nép”-nek vagy egyenesen „nemzet”-nek tekintve harcolnak az önrendelkezéshez való joguk érvényesítéséért. Az önkormányzati jogra ennek megfelelően tartanak igényt, amelyet meggyőződésük szerint jogtalanul érvénytelenített a jelenlegi államkeretekbe való – rendszerint akarattuk ellenére bekövetkezett – betagozódásuk.

Az önkormányzati igények elismerésének a leggyakoribb formája a föderalizmus, amely a hatalomnak a központi kormányzat és valamilyen regionális alegységek – tartományok, államok vagy kantonok – közötti megosztásán alapszik (a kérdésnek más szempontú megközelítését lásd a 3.7. alfejezetben). Ha a kisebbségek kompakt tömböket alkotva élnek valamely állam területén, a föderális alegységek határait nehézség nélkül lehet úgy kijelölni, hogy az adott

187 | *Multicultural Citizenship*, 27. Az eredeti: “In the Canadian experience, it has not been enough to protect only universal individual rights. Here, the Constitution and ordinary laws also protect other rights accorded to individuals as members of certain communities. This accommodation of both types of rights makes our constitution unique and reflects the Canadian value of equality that accommodates difference. The fact that community rights exist alongside individual rights goes to the very heart of what Canada is all about.” *Shaping Canada's Future Together: Proposals*. Government of Canada, 1991.

kisebbség többséget alkosson valamelyik alegységen belül. Ilyen körülmények között a föderalizmus széles körű önkormányzatot biztosíthat a kisebbség számára, olyan jogosítványokat tartván fenn a számára, amelyek elkerülhetővé teszik, hogy a többség – a kisebbség által létfontosságúnak tekintett kérdésekben – korlátozások nélkül érvényesíthesse akarátát.

A föderatív szerkezetű államalakulatokban a centralizáció és decentralizáció egészséges arányának a fenntartása szokott rendszerint gondokat okozni. Kanadában például, ahol Kymlicka szerint a kisebbségi jogérvényesítés szempontjából az egyik legsikeresebb föderatív rendszer működik – Québec, a tíz föderális tartomány egyikeként, amelyet nyolcvan százalékban franciák laknak, messziremenő jogosítványokkal rendelkezik az oktatást, a nyelvhasználatot, a kultúrát és a bevándorlási politikát illetően –, a québeciek általában nagyobb fokú decentralizációt szeretnének, az angol anyanyelvű kanadaiak pedig a fokozottabb centralizáció hívei.

A föderatív úton biztosított önkormányzati formákat sokan tekintik a kollektív jogok tipikus eseteinek. A föderalizmus és az etnikulturális pluralitás által kitermelt problémák között azonban nincs semmiféle szükségszerű belső összefüggés: ismeretesek olyan államok, amelyek esetében a föderalizmus nem több adminisztratív decentralizációnál (Németország például), miként olyanok is, amelyeknél a föderatív rendszer kialakulása gyarmatosításuk történetével függ össze (például Ausztrália).¹⁸⁸ A föderalizmus és kisebbségi jogok viszonyának kérdését illetően Kymlicka azon a véleményen van mindazonáltal, hogy olyan államok esetében, amelyek két vagy több nép – többé vagy kevésbé önkéntes – föderációjaként jöttek létre, indokolt és célravezető a politikai föderáció megoldásához folyamodni.

A föderáció azonban nem egyedüli lehetséges formája a kisebbségi önkormányzatnak. Az Amerikai Egyesült Államok esetében – mint láttuk – tudatosan törekedtek arra, hogy elkerüljék a kisebbségi kérdések föderatív úton történő rendezését. A XIX. században pedig, amikor a bekebelezett *navajók*, *chicanok*, puerto-ricóiak, vagy Hawaii népe még többséget alkotva éltek szülőföldjükön, még lett volna erre lehetőség. A belső határokat azonban úgy jelölték ki, hogy ezek a többségek fölszámolódjanak, és csak akkor került sor a föderatív állami rang odaítélésére, amikor az angol kultúrájú telepesek száma túlszárnyalta az őshonos lakosság népességét. Azokban az esetekben pedig, ahol erre nem volt belátható időn belül lehetőség, a föderális rendszeren *kívüli* politikai alegységek megoldásához folyamodtak: *commonwealth* Puerto Rico esetében, vagy protektorátus Guam-ban.

Az önkormányzati formák jelenlétéről ennek ellenére az Egyesült Államok esetében is lehet beszélni. Az egyes népcsoportok autonómiáját biztosítani hivatott politikai intézmények ez esetben a föderális államokon belül (mint az indián rezervációk), vagy a föderális rendszeren kívül helyezkednek

188 | Németországgal kapcsolatban Kymlicka megjegyzi mindazonáltal, hogy a föderatív rendszer létrejöttének ebben az esetben is vannak sajátos történelmi okai: a második világháború végét követően a Szövetségesek vezették be, a nacionalizmus és az autoritarizmus újjonnan megerősödését megakadályozandó. Vö. *Multicultural Citizenship*, 28, 22-es jegyzet.

el (Guam és Puerto Rico). Az észak-amerikai őshonos népek esetében az önkormányzati jogosítványokkal a „fenntartott földterületek” (*reserved territories*), az indián törzsi rezervációk vannak felruházva. Esetükben a törzsi tanács amolyan harmadik szintű kormányként funkcionál, jogosítványokkal rendelkezvén olyan területeken – egészségügy, oktatás, család-törvény, rendfenntartás, törvénykezés, területfejlesztés –, amelyek eredetileg vagy a föderális kormány vagy az illető állam kormányának a hatáskörébe tartoztak.

E viszonylag széles körű autonómia ellenére a kisebbségi jogvédelemnek ez a rendszere messze nem tekinthető eszményinek. Képtelen egyrészt megbirkózni a népiertással terhes múlt minden örökségével, másrészt messze elmarad az indiánok jogos várakozásai mögött. A kisebbségek kiszolgáltatottabbak továbbá, mint a föderatív rendszerben, hiszen autonómiájuk hatásköreit nem garantálja az alkotmány (miként az a föderatív rendszerekben az államok jogait illetően történni szokott): jogosítványaikra vonatkozóan az államok kormányaival kell folyamatosan egyezkedniük. A helyzetnek előnyei is vannak ugyanakkor, hiszen könnyebb egy-egy hatáskör módosítását ilyen körülmények között elérni, ha a helyzet úgy kívánja, mintha az alkotmány előírásain kellene változtatni ehhez.

A politikai autonómia vagy az önkormányzati jogosítványok hasonló formái a világ számos országában fellelhetők.¹⁸⁹ De szerepelnek az etnokulturális célok mentén mobilizált kisebbségek politikai programjaiban is, és az etnopolitikai konfliktusok kiváltóokai között is sűrűn találkozhatni a rájuk való hivatkozásokkal.¹⁹⁰ Az önkormányzat jelentőségét az őshonos népek nemrégiben elfogadott nemzetközi nyilatkozat-tervezete is hangsúlyozza.¹⁹¹

Az önkormányzati jogok tehát a politikai hatalom átruházásának, devolúciójának a formáját öltik rendszerint, valamely területi vagy adminisztratív al egység javára, amelyet egy kisebbség tart ellenőrzése alatt, amennyiben az ad-

189 | Kymlicka nem tárgyalja az önkormányzatok európai - régi világbeli - példáit. Lásd erről az autonómia-dokumentumok gyűjteményét: H. Hannum: I. m.

190 | Cf.: T. R. Gurr: Minorities, Nationalism, and Ethnopolitical Conflict. In: Ch. A. Crocker–F. O. Hampson–P. Aall (ed.): *Managing Global Chaos. Sources and Responses to International Conflict*. Washington, D.C., United States Institute of Peace Press, 1997, 53-79.

191 | Az ENSZ-nek a diszkrimináció megelőzésében és a kisebbségvédelemben illetékes albizottsága által kidolgozott, a bennszülött népek jogairól szóló nyilatkozat-tervezete a következőket tartalmazza ezzel kapcsolatban: „A bennszülött népeknek, a nemzetközi jog előírásaival összhangban, joguk van az önrendelkezéshez, ami lehetővé teszi számukra, hogy szabadon döntsenek politikai státusaikról és intézményeikről, és szabadon alakítsák ki gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésük feltételeit. Ennek a jognak szerves része az autonómiához és az önkormányzathoz való jog.” (1. paragrafus) „A bennszülött népeknek joguk van az autonómiához az őket érintő belső és helyi ügyek vonatkozásában, beleértve az oktatás, tájékoztatás, mass média, kultúra, vallás, egészségügy, lakhatás, munkahelyteremtés, szociális biztonság különböző vonatkozásait, valamint a hagyományaikkal összefüggő minden más vonatkozást, a földtulajdon kezelését, környezetvédelmet, a nem-bennszülöttek letelepedését és a belső adóztatás jogát, ami lehetővé teszi ezen autonóm funkciók finanszírozását.” (27. paragrafus) „A bennszülött népeknek joguk van eldönteni az autonóm intézmények szerkezetét, kiválasztani az intézmények tisztségviselőit hagyományaik előírásainak megfelelően. Az államok kötelessége elismerni ezeknek az intézményeknek az integritását és személyi összetételét.” (28. paragrafus) Vö.: H. Hannum: I. m., 105-110.

minisztratív alegységnek megfelelő területet az illető kisebbség hagyományos módon szülőföldjének tekinti. A hatalommegosztásnak ez a formája nem lehet átmeneti vagy időleges, és nem kerülhet rá sor a történelmi kárpótlás szándékával, hanem a helyzet adottságaiból fakadó, állandó intézményes berendezkedésnek kell tekinteni – ezzel függ össze rendszerint a kisebbségek arra irányuló erőfeszítése, hogy önkormányzati jogosítványaikat alkotmány szavatolja.

A *polietnikus jogok* Kymlicka értelmezésében olyan csoport-specifikus intézkedések, amelyek azt hivatottak biztosítani, hogy a bevándorlók által létrehozott etnikumok és vallásos kisebbségek kifejezésre juttathassák etnokulturális sajátosságait, anélkül, hogy ezáltal kockáztatnák gazdasági érvényesülésüket, vagy a domináns társadalom politikai, akadémiai, kulturális intézményeibe való integrálódásukat.

A polietnikus jogok minimuma – amit egyébként gyakran szoktak még az általános állampolgári jogokhoz tartozóként is említeni – a diszkriminációval és előítéllettel szembeni védelem (különösen a külső jegyek alapján azonosítható kisebbségek esetében), valamint a tanrendek kiegészítése olyan céllal, hogy azok tükrözzék az etnikumok történetét és az ország életéhez, kultúrájához való hozzájárulásukat.

A követelések egy másik kategóriája az etnikumok kulturális hagyományainak állami, költségvetési forrásokból való támogatására vonatkozik. A jogvédelemnek ezt a formáját az az érv támasztja alá rendszerint, hogy azzal, hogy az állam a bevándorlók hagyományait az ország kulturális és művelődési életének szerves részeként kezeli, az etnikumok integrációjával kapcsolatos érdekelttségére vonatkozóan szolgál meggyőző bizonyítékokkal. A jogköveteléseknek ebbe a kategóriájába tartozik továbbá a bevándorlók nyelvének az iskolákban történő oktatására vonatkozó elvárás is.

A legvitatottab kategóriája az etnikumok jogigényeinek a törvény és a rendelkezések előírásai alól való felmentés olyan esetekben, amikor az előírás valamilyen vallásos szokással vagy gyakorlattal ellenkezik. Zsidók és muzulmánok esetében ide tartozik a vasárnapi kötelező zárva tartásra vonatkozó rendelet alóli, valamint az állatvágásokra vonatkozó előírásokkal kapcsolatos kivétel Nagy-Britanniában. Kanadában a szíkh férfiak a bukósisak viselésére vonatkozó kötelezettség alól kérték felmentésüket, és a rendőrség egyenruha-viseleti előírásainak a megváltoztatására vonatkozó követeléssel álltak elő, azért, hogy motorbicikli vezetése és a rendőrség kötelekeiben való szolgálat idején is viselhessék a hagyományaik által kötelező módon előírt turbánt. Amerikai ortodox zsidók a *yarmulka* viselésére vonatkozó engedményeket kérték a katonai szolgálat idején, muzulmán lányok pedig a *chador* viselését lehetővé tevő kivételeket követeltek Franciaországban, ahol törvény szabályozza az iskolai ruházkodást.

A polietnikus jogok maguk is időtálló intézmények, hiszen olyan kulturális különbségek védelmére lettek létrehozva, amelyeknek a felszámolása nem áll érdekében a befogadó társadalomnak. Az önkormányzati jogokkal ellentétben azonban az integrációt szolgálják mindenekelőtt, nem az etnikumok közösségi, intézményes elkülönülését.

A *különleges képviseleti jogok* olyan társadalmi csoportok számára vannak fenntartva, amelyeket módszeres diszkrimináció sújt, és amelyek számára a képviseleti rendszer nem teszi lehetővé érdekeik érvényesítését. A politikai

rendszer reprezentativitásának a kérdése a nyugati demokráciákban egyre inkább a figyelem előterébe kerül, annak a felismerésnek a kapcsán, hogy a törvényhozásban a középosztályt képviselő, középkorú és középtermetű fehér férfiak dominálnak az országok többségében, függetlenül azok társadalmi rétegzettségétől. Kanadában és az Egyesült Államokban például a nők, faji és nemzeti kisebbségek valamint az őshonos népek a számarányuk alapján őket megillető helyek kevesebb mint egyharmadát foglalják el a törvényhozásban.

A probléma orvoslásaként az egyes pártok reprezentatívabbá tétele, az arányos képviselet biztosítása szokott szóba jönni. A hátrányos helyzetű, marginalizált csoportok képviselői számára fenntartott parlamenti helyek kérdéséről sok szó esik manapság. A különleges csoport-képviseleti jogokat mindazonáltal csak ideiglenes érvényű megoldásokként kellene elgondolnunk, alapítja meg Kymlicka, hiszen a társadalom abban érdekelt, hogy a különleges képviseletet szükségessé tevő körülményeket minél előbb felszámolja.

A speciális csoportképviseleti jogoknak van azonban egy további vonatkozása is, amely szorosabban kapcsolódik tárgyunkhoz. A kérdést többen említik az önkormányzati jogokhoz tartozóként, mintegy azok korolláriumaként, abból a megfontolásból, hogy az önkormányzat garanciális rendszeréhez az is hozzátartozik, hogy a kisebbségek számára biztosítva legyen képviseletük valamennyi olyan instancia viszonylatában, amelynek hatáskörében áll értelmezni vagy megváltoztatni az önkormányzati jogosítványokat (a Legfelső Törvényszék vagy Alkotmánybíróság tekintetében például).

Kymlicka szerint az ekképpen kategorizált csoport-specifikus jogoknak számos példájával találkozhatni a liberális demokráciák gyakorlatában. Nincs gyakorlatilag olyan modern, demokratikus berendezkedésű állam, amely ne alkalmazná a fenti kategóriák egyikét vagy másikat – állítja.¹⁹²

192 | A valóságban természetesen a jogok különböző kombinációi, egymáratevődései is előfordulnak. Az észak-amerikai őshonos népek például egy időben kérhetnek maguknak speciális csoport-képviseleti jogokat hátrányos helyzetükből fakadóan, és különböző önkormányzati jogosítványokat arra visszavezethetően, hogy az ENSZ alapokmányában szereplő kitétel értelmében „nép”-nek illetve „nemzet”-nek tekintik magukat. A kollektív jogoknak értelemszerűen nem ez az egyetlen lehetséges kategorizációja. Jacob T. Levy például az etnikulturális konfliktusok összefüggésében fölmerülő követelések nyolc kategóriáját különbözteti meg: (1) *kedvezmények, kivételezések* olyan etnikulturális szempontból semlegesnek tekintett törvények alól, amelyek igazságtalannak tekintett módon terhetek rónak a kulturális kisebbségekre (a szikhek fölmentése a bukósisak viselésének kötelezettsége alól, vagy az indiánok vadászatra vonatkozó kedvezményei); (2) *asszisztencia* olyan esetekben, amikor a hátrányos helyzet miatt a kisebbségek tagjainak nehézségekkel kell számolniuk – a domináns csoportokhoz viszonyítva – bizonyos tevékenységek üzésekor (két- vagy többnyelvű választócédulák, kulturális egyesületek, hagyományörző tevékenységek állami támogatása); (3) *önkormányzat* valamely államkereten belül vagy szecesszió útján (föderalizmus, mint Katalónia esetében, szecesszió, mint Szlovénia esetében, vagy más politikai alegység, mint Puerto Rico esetében); (4) *külső védelmi szabályok* az etnikulturális közösséget magába foglaló társadalom tagjaival szemben, amelyek arra hivatottak, hogy korlátozzák a kulturális szokások, sajtószerszések fennmaradását veszélyeztető beavatkozást (az angol nyelv használatára vonatkozó restriktívok Québecben, vagy a nem indián eredetű helyi lakosok választási tilalma az indián törzsi tanácsok által ellenőrzött területeken); (5) *belső korlátozások*, amelyek a közösségek szabadságát korlátozzák a hagyományos életforma védelmének a szándékával, és amelyeket be kell tartani ahhoz, hogy a közösség tagjai megőrizhessék ezt a minőségüket (kiközösítés a *mennonitáknál*, abban az esetben, ha valaki a csoporton kívül köt házasságot); (6) *hagyományos normák, szokások hivatalos*

A széles körben elterjedt szóhasználat szerint ezeknek a fölöttébb szerteágazó csoport-specifikus jogoknak a különböző előfordulási eseteit szokták „kollektív jogok”-ként emlegetni. Ez a differenciálatlan szóhasználat nemcsak azért félrevezető, mert, mint láttuk, sok árnyalatot mos egybe, hanem annak okán is, hogy kibékíthetetlen ellentmondást, kölcsönösen kizáró jelleget sugall az egyéni jogok és a közösségek által gyakorolt jogok között. A „differenciált állampolgárságot” intézményesítő csoport-specifikus jogok viszonya az egyéni jogokhoz azonban jóval összetettebb – körültekintőbb és elmélyültebb – vizsgálatot igényel.

Kymlicka szerint a nemzeti kisebbségek és etnikumok jogharcának van két különböző, egymást kiegészítő aspektusa, amelyet a kollektív jogok kérdéskörével foglalkozó szerzők legtöbbször elmulasztanak észrevenni. Létezik egyrészt az elvárásoknak egy olyan osztálya, amelyet a *közösség a tagjaival szemben támaszt*; megkülönböztethető másrészt a követeléseknek egy olyan kategóriája, amelyeket a *közösség a többségi társadalomhoz való viszonyára vonatkozóan fogalmaz meg*. Mindkét elvárás-kategória az etnikulturális közösségek stabilitását tartja szem előtt, de különböző instabilitás-forrásokkal számolnak. Az előbbi a belső disszidencia destabilizáló következményeitől próbálja megóvni a közösséget, vagyis annak a veszélyétől, hogy a közösséget alkotó egyének fokozatosan elhűtlenedjenek a hagyományos életformától. Az utóbbi ezzel szemben a többségi társadalom beavatkozásától, a kisebbséget érintő hátrányos – politikai vagy gazdasági – döntéseivel szemben próbálja védeni a közösséget. Megkülönböztetésükre Kymlicka a „belső megszorítások” (*internal restrictions*) és a „külső védelem” (*external protections*) fogalmakat vezeti be.¹⁹³

A kollektív jogok kritikussai rendszerint a *belső megszorításokra* vonatkozóan fejtik ki ellenvetéseiket. Abbéli aggodalmaiknak adnak hangot, hogy a kollektív jogok intézményesítése esetén az etnikulturális közösségek az államhatalom segítségével fogják korlátozni tagjaik szabadságát, a csoport-szolidaritás nevében. A teokratikus, patriarchális kultúrák eseteit hozzák fel példaként, ahol a vallásos ortodoxiát súlyos – főként a nőket érintő – jogsérelmekkel együttjáróan érvényesíti az államhatalom. De a külső védelem csoportközi viszonyokat érintő intézményei ellen is állást foglalnak olykor, azt hangoztatván, hogy valamely csoport különösségének a védelme nevében a

elismerése vagy megerősítése a törvényes rendbe való beemelésük által (bennszülöttek földdel valamint a családi szokásjoggal kapcsolatos hagyományai); (7) *kisebbségek kormány-képviselőinek hivatalból való biztosítása* (parlamentáris szavazati rendszer Maroriban); (8) *a hivatalos elismerésre vonatkozó szimbolikus követelések* (államformával, a nemzeti szimbólumokkal, hivatalos ünnepekkel, történelem-oktatással kapcsolatos viták). Vö.: Jacob T. Levy: *Classifying Cultural Rights*. In: Ian Shapiro–Will Kymlicka (szerk.): *I. m.* 22-69. Rainer Bauböck szerint ezzel szemben a kollektív jogok következő öt változatát lehet megkülönböztetni: (1) *gyülekezési és egyesületi jogokat*, amelyeket egyének gyakorolnak; (2) *egyesületek vagy más természetű jogi személyek által gyakorolt jogokat*; (3) *csoport-specifikus jogokat*, amelyeket valamely egyértelműen azonosítható közösségekhez tartozó egyének gyakorolhatnak (4) *közösségek által gyakorolt jogokat*, amelyeket a közösség tagjai külön-külön nem gyakorolhatnak, mint például a helynevek kisebbségi nyelven történő feltüntetése; (5) *autonómia-formák és képviselői jogok*, amelyek arra jogosítják föl az egyes közösségeket, hogy korlátozott körülmények között törvényt alkossanak maguknak és meghatározott jogosítványok értelmében gyakorolják a hatalmat a közösség tagjainak körében. Vö.: Rainer Bauböck: *Can Liberalism Support Collective Rights?* (kézirat).

193 | *Multicultural Citizenship*, 35.

többséget érintő igazságtalanságok intézményesülhetnek, és a dél-afrikai *apartheid* rendszerét említik példaként.

Mindkét érv megengedhetetlen túláltalánosítás, állítja Kymlicka, hiszen izolált esetekre hivatkozva – még ha azok figyelmet érdemlő példák is – nem lehet kétségbevonni megannyi ellenpélda tapasztalatát. Nincs olyan politikai autoritás, amely ne járna a szabadság bizonyos fokú korlátozásával azon alanyok tekintetében, akikkel szemben az illető autoritás legitim: minden kormány, függetlenül attól, hogy mennyire liberális vagy demokratikus, áldozatot vár el állampolgáraitól (adók, katonai vagy más természetű szolgálat formájában), a szocietális kultúra érvényesítése tekintetében pedig – mint láttuk – minden állam alkalmaz belső restriktciókat, az etnokulturális szempontból homogénnek tekinthetők is. A külső védelem pedig nem vezet szükségszerűen a speciális státust élvezők dominanciájához: az esetek nagy százalékában azt szokta eredményezni, hogy a csoportok *közötti* egyenlőség nagyobb mértékben érvényesül, mint annak hiányában.¹⁹⁴

Annak illusztrálásaként, hogy a belső restriktciók és a külső korlátozások milyen bonyolult viszonyrendszereket szoktak eredményezni a gyakorlatban, és hogy milyen furcsaságokra vetnek fényt időnként, Kymlicka sorra veszi a csoport-specifikus jogok korábban bevezetett három kategóriáját és megvizsgálja, hogy azok alkalmazásának milyen lehetséges – illetve a gyakorlatban előforduló – következményei vannak a „belső restriktció–külső védelem” megkülönböztetése szempontjából.

Megállapítja mindenekelőtt, hogy mindhárom tételezett csoport-specifikus jog alkalmas arra, hogy külső védelmet biztosítson az etnokulturális közösségek számára többségi környezetükkel szemben. A különleges képviselői jog azt teszi lehetővé, hogy a kisebbségek véleményét ne lehessen figyelmen kívül hagyni az ország egészét érintő döntések meghozatalakor; az önkormányzat elejét veszi annak, hogy a kisebbségek leszavazhatók legyenek, a többségi demokrácia elveinek megfelelően, olyan kérdésekben, amelyek kultúrájuk fennmaradása szempontjából kritikus jelentőségűek; a polietnikus jogok pedig a kulturális, vallási hagyományok olyan vonatkozásait veszik védelmükbe, amelyeket a piac nem képes fenntartani, illetve amelyeket törvényes intézkedések hoznak hátrányos helyzetbe. Mindhárom jogkategória az etnokulturális közösségek kiszolgáltatottságát enyhíti a többségi társadalom gazdasági nyomása és politikai döntéseivel szemben.

194 | A belső megszorítások–külső védelem megkülönböztetést szem előtt tartva, érdemes visszatérni néhány mondat erejéig a liberális-kommunitárius vitához. A kommunikatáriusok arra vonatkozó feltételezése, hogy a közösségeknek önérdekeik lehetnek tagjaik érdekeitől függetlenül, bizonyos értelemben alátámasztást nyer a belső megszorítások hipotézisében, hiszen ezt magyarázatként lehet elfogadni arra nézve, hogy a közösség tagjai miként sajátíthatják el a hagyományos életforma fenntartásának kötelezettségét, függetlenül személyes opcióikra. A kommunikatáriusok azonban a közösségek tételezett önérdekéből nem tudják levezetni a külső védelem szükségességét. Következésképpen semmit nem tudnak mondani a csoportok közötti egyenlőség feltételeiről, arról, hogy valamely csoport tagjai mivel tudják alátámasztani egy másik csoport tagjaival szemben támasztott követeléseiket. A csoport egyénnel szembeni primátusának a feltételezése, ha vonatkozik is valami valóságosan létezőre, nem képes megindokolni a csoportok közötti aszimmetriát, a jogok egyenlőtlen eloszlását. Innen is lehet látni, hogy az a törekvés, amely a kollektív jogokra vonatkozó argumentációt megpróbálja visszavezetni a kommunitarizmusra, téves, hiszen a csoport-specifikus jogokra vonatkozó diskurzusnak nincsenek a kommunitarizmussal való érintkezési pontjai. Vö.: *I. m.*, 46-47.

Az esetek többségében a külső védelem semmilyen konfliktusban nincs az egyéni emberi jogokkal: a többség és kisebbség közösségek közti viszonyaira vonatkozik csupán, a kisebbség belső viszonyaira, illetve kisebbség és annak tagjai közötti viszonyra gyakorlatilag nincs befolyással.

Előfordultak azonban olyan esetek is, amikor az önkormányzati és polietnikus jogokat egyes közösségek arra használták fel, hogy segítségükkel korlátozzák tagjaik szabadságát. Kanadában és az Egyesült Államokban is közismert például, hogy az indián törzsi tanácsok nem ismerik el az alkotmány előírásainak érvényességét a törzs tagjaira vonatkozóan. Az alkotmányos szabadságjogok ilyen jellegű korlátozása tagadhatatlanul megteremti annak a lehetőségét, hogy egyének vagy a törzs egyes csoportjai elnyomásnak legyenek kitéve, a törzsi hagyományok védelmének a nevében.¹⁹⁵

A kérdés azonban ezekben az esetekben is összetettebb, mint azt első látásra gondolnánk. A törzsi kormányok ugyanis súlyos érvre hivatkozva szeretnék megakadályozni, hogy a törzs tagjai a többségi társadalom hatóságaihoz fordulva próbálják megfellebbezni vagy érvényteleníteni a közösségi tanácsok döntéseit: arra nevezetesen, hogy a hivatalos instanciák személyzete kulturális elfogultsággal értelmezi az eseteket. A törzsi tanácsokat például a konszenzusos politikai döntéshozatal hagyománya jellemzi, ami nincs ugyan nagyon nyilvánvaló ellentmondásban az alkotmánynak a demokráciát definiáló előírásával (mely szerint a legitim autoritásnak bírnia kell a kormányozottak egyetértését, és ezt választások útján időről időre meg kell erősíteni), de tartani lehet mégis attól, hogy a hatóságok, az alkotmányra hivatkozva, saját demokrácia-fogalmukat próbálják az indián közösségekre rákényszeríteni.

Sajátos demokrácia-értelmezésük mellett, az indián törzsek tagjai az emberi jogok jelentős részével is egyetértenek. Ezeket a jogokat törzsi alkotmányaik szentesítik – gyakran a nemzetközi dokumentumok szellemétől nem sokban különböző módon. Nem is annyira az emberi jogokkal magukkal kapcsolatban vannak tehát fenntartásaik, hanem a domináns társadalomnak azokkal a hatóságaival szemben, amelyek a történelem során legitimálták és gyakran ki is vitelezték az indián földek kolonizációját, a törzsek kifosztását és elűldözését.¹⁹⁶

Kivételt ez alól a szabály alól is találhatni természetesen. Az amerikai *pueblo* indiánok esete kimagyaríthatatlan példát kínál arra, hogy az önkormányzati jogosítványok belső restriktiókat is eredményezhetnek egy közösség életében. A *pueblo*k, akik nem tekintik magukra nézve kötelezőnek az állam és egyház törvény által megkövetelt szétválasztását, hangsúlyosan teokratikus kormányzatot vezettek be, amely diszkriminációval sújtja a közösség minden olyan tagját, aki nem a törzsi vallás előírásainak megfelelően rendezi be az életét.

E példák ellenére hiba volna azt feltételezni, hogy az önkormányzat szükségszerűen illiberális viszonyokat fog eredményezni a közösségen belül.

195 | Az Egyesült Államokban 1968-ban került elfogadásra az Indiánok Polgári Jogainak az Okmánya (*Indian Civil Rights Act*), amely leszögezi, hogy a törzsi kormányoknak kötelességükben áll az American Bill of Rights által biztosított szabadságjogok nagy többségét – tehát még mindig nem maradéktalanul! – közösségük tagjaira nézvést érvényesként elismerni. Vö.: *I. m.*, 38.

196 | Érdekes adalék ezzel kapcsolatban, hogy több indián törzs hangot adott abbéli szándékának, hogy kormányaik a többi szuverén kormányhoz hasonló módon legyenek elszámoltathatók a nemzetközi szervezetek – például az ENSz Emberi Jogi Bizottsága – által. Vö.: *I. m.*, 40.

Ellenkezőleg – mutat rá egyik tanulmányában Kymlicka –, az őshonos népek közösségei akkor folyamodnak nagyobb valószínűséggel a tagjaikkal szemben alkalmazott belső megszorítások – esetenként illiberális – módszeréhez, ha a *többségi társadalom megtagadja tőlük a külső védelemre vonatkozó jogos elvárások teljesítését*. S noha hajlamosak vagyunk a fejlődésükben elmaradt kultúrák „demonizálására” – idézi Denise G. Réaume kifejezését – annak okán, hogy hagyományaikra hivatkozva elnyomják tagjaikat, rendszerint elkerüli a figyelmünket, hogy az egyénekkal szemben alkalmazott restriktívumok nem a közösségek eredendően illiberális természetével függenek össze olykor, hanem a társadalom kisebbségvédelmi rendszerének az eredménytelenségével.¹⁹⁷ Az önkormányzati jogok és a liberális alapelvek között tehát nincs ellentmondás. Olyan esetekben pedig, amikor a kisebbségeket akarataik ellenére kebelezték be a létező állami keretek, vagy az önkormányzati hagyományok tiszteletben tartása volt a bekebelezésnek szerződés által rögzített feltétele, az önkormányzati jogosítványok biztosítását egyenesen megkövetelik a liberális alapelvek.¹⁹⁸

A polietnikus jogok esetében is előfordul, hogy e jogokat élvező etnokulturális közösségek restriktívumokat alkalmaznak tagjaikkal szemben, hagyományaik integritása védelmében. A már többször említett kanadai izolacionista vallásos szekták például, a *mennoniták*, *doukhobour-ok* és a *hutteriták*, tizenhatodik életévüket betöltött gyerekeiket kivesszik az iskolából (ahol már egyébként is speciális tanrend szerint képezték magukat), hogy megkíméljék őket a világi kísértésektől, attól, hogy tapasztalataik a közösség elhagyására csábítsák őket. Az amerikai *amish* közösség tagjai pedig – hasonló megfontolásból – föl vannak mentve a hivatalos tankötelezettség alól.¹⁹⁹

Ezeknél a rendhagyó eseteknél érdekesebb példák azok, amelyekben hasonló érvek hangzanak el a társadalom fő áramának a hagyományos életformákra gyakorolt, destabilizáló nyomásával kapcsolatban (például a televízió összefüggésében). Ilyen esetekben meglehetősen nehéz meghúzni a belső korlátozások és külső védelem közötti határt, hiszen a tradícióból való dezertálás valóban nagymértékben függvénye a külső befolyásoknak. Kymlicka szerint a dilemmát az oldja meg, hogy a külső védelem csak az esetben biztosíthatja a sajátos életforma fennmaradását, ha ezt a közösség tagjai is úgy akarják, azáltal, hogy elejét veszi a fennmaradás többségi akarat által való akadályoztatásának. A belső restriktívumok ezzel szemben akkor is a hagyományok ápolását kényszerítik rá a közösség tagjaira, ha azok önszántukból már nem tennék ezt, és vonzóbb életformák fele tájékozódának. Noha azt vélhetnénk, hogy mindkét esetben a külső befolyás korlátozása érdekében történik az intervenció, és mint ilyen, mindkettő egyformán legitim, lényeges különbség van a kettő között: a külső védelem jogot biztosít a hagyományos életformák

197 | The Good, the Bad, and the Intolerable: Minority Group Rights. In: *Dissent*. 1996 nyár, 22-31.

198 | Interpreting Group Rights. In: *The Good Society*. 1996, 6/2, 8-11.

199 | Fontos megjegyezni, hogy a modern kori imigráció történetében általánosabb az a trend, hogy az illiberális vallási és kulturális szokások gyakorlása iránti igény nem marad fenn az új környezetben. Nincs adat például arra vonatkozóan, hogy az India egyes területein mai napig fennmaradt *suttee* vagy *female infanticide* gyakorlásának a joga mellett szállt volna síkra valamelyik nyugati állam területén tevékenykedő hindu szervezet. Ellenpélda ezzel kapcsolatosan is akad: a női körülmetélés ma is előfordul egyes imigráns közösségeknél. Vö. *Multicultural Citizenship*, 204, 8-as jegyzet.

védelmére, ha ez iránt van igény, a belső restriktciók ezzel szemben ezt kötelezettségként írják elő, tekintet nélkül a személyes opciókra.²⁰⁰

A külső védelem a belső korlátozások – szándékolt vagy szándékoltalan – következményein túlmenően is terheket ró rendszerint az etnikulturális közösség tagjaira. A többségi akaratervényesítéssel szembeni védelem intézményes formáinak a működtetése pénzbe kerül például, ezt pedig általában a kettős adóztatás útján szokták előteremteni. A külső védelem előnyeinek az életvezetével járó hátrányokra további példák is említhetők.²⁰¹

Az ismertetett érvek és további példák-megfontolások alapján, amelyekre itt nem áll módomban kitérni, Kymlicka a következtetést vonja le, hogy a kollektív jogok fogalma alkalmatlan arra, hogy a csoport-specifikus állampolgárság kérdésének a tisztázásában a segítségünkre legyen: egyszerűen túl általános, összemosza másrészt a külső védelem és a belső megszorítások közötti különbségtétel különböző oldalait, hamis dichotómiát feltételez és sugall továbbá az egyéni jogokkal kapcsolatosan.²⁰²

Noha a közvélekedést továbbra is döntő módon az a meggyőződés jellemzi, hogy a kollektív jogok fogalma kizárólag a közösségek számára van fenntartva, a csoport-specifikus állampolgárságot intézményesítő különböző jogosítványok – mint láttuk – egyaránt vonatkozhatnak a közösséget alkotó egyénekre, a közösségre magára, vagy valamilyen adminisztratív alegységre, amelynek keretei között az illető közösség számbeli többséget alkot. A nyelvhasználatlaltal kapcsolatos jogok vagy az oktatási kérdésekben gyakorlati önkormányzat haszonélvezői például egyének, akik szabad akarattal szerint dönthetnek, hogy kívánna-e élni ezekkel a jogokkal vagy sem. Az indiánok speciális vadászati és halászati jogai ezzel szemben a közösséget magát megillető jogok: a törzsi tanácsok által felállított korlátozások alól az egyének nem kérhetik felmentésüket egyéni jogaik védelmére hivatkozva. Québec önkormányzati jogosítványai pedig, amelyek értelmében a tartomány hatóságainak hatalmában áll a québeciek kultúrájának védelme, az adminisztratív alegység által gyakorolt csoport-specifikus jog példájaként említhető. Az említett jogok mindenike valamilyen kapcsolatban van az etnikulturális közösséggelbeli tagsággal, ez azonban nem teszi egyértelművé a jogok „kollektív” jellegét: a kollektív jogok ellenzői például nem találnának kevesebb kivetnivalót a differenciált állampolgárságnak ebben az intézményesített formájában akkor sem, ha a speciális vadászati és halászati jogokat az egyének, és nem az indián közösségek gyakorolnák.²⁰³

200 | *I. m.*, 204, 11-es jegyzet. A külső védelem és belső restriktciók bonyolult viszonyát jól illusztrálja továbbá a Rushdie-üggyel kapcsolatosan a nagy-britanniai muzulmánok egy csoportjának az a követelése, hogy az állam biztosítson a vallásos közösségek számára ahhoz hasonló védelmet (*group-libel law*), amelyet a faji kisebbségek élveznek a faji gyűlölet szításának a tiltása tekintetében (*hate-speech law*). Egy ilyen törvényt külső védelmet biztosítana a muzulmán közösségek számára a terjedő nyugati „iszlamo-fóbia” ellen. Rushdie arra hívta fel a figyelmet, hogy amennyiben a törvény hatályossá válna, minden bizonnyal sűrűbben kerülne bevetésre a hitehagyás bűnének az ellenőrzésére és megakadályozására a muzulmánok körében, mint ahányszor a muzulmán vallást kívülről támadók ellen próbálná azt felhasználni valaki. Vö.: *I. m.*, 43.

201 | Kymlicka az indián rezervációk összefüggésében a közösségi földtulajdon intézményét említi, amely a külső beavatkozás elleni védelem egyik leghatékonyabb formája ugyan, de komoly hátrányokkal jár az egyéni érdekekre nézvést. Vö.: *Ibid.*

202 | *I. m.*, 45.

203 | Az etnikulturális igazságtalanságok intézményes fölszámolása nem egyszerű feladat

A kollektív jogok fogalmának az értelmével és használatával kapcsolatos nézeteltéréseket egyesek úgy próbálják megkerülni, hogy a „közösségi jogok” (*community rights*) vagy a „csoportokat megillető jogok” (*group rights*) fogalmait használják a csoport-specifikus jogok megnevezésére. Ez a terminológiai opció sem sokkal szerencsésebb azonban, hiszen semmivel sem szolgáltat kevesebb ürügyet a csoport-specifikus jogok és az egyéni jogok közötti elmentmondás tételezésére, mint a „kollektív” jelző. Mi több, a közösség szó használata azt a téves látszatot kelti, hogy a nemzeti kisebbség vagy etnikum homogén a szónak abban az értelmében, ahogyan a közös vallásos meggyőződés, vagy hagyományos életforma szokott homogénné tenni tradicionális közösségeket. Mint láttuk azonban, az etnikulturális csoportok maguk is a modernizáció útjait járják, ennek megfelelően rétegzettek, különböző vallásos, politikai, életformára vonatkozó meggyőződések szerint oszlanak meg.²⁰⁴

Kymlicka a maga részéről a *kisebbségi jogok* kifejezés használatát látja a legszerencsésebbnek a kisebbségek és etnikumok csoport-specifikus jogainak megjelölésére. Ez a választás sem teljesen problémátlan, hiszen történetileg, a vallási toleranciával összefüggésben, a vallásos kisebbségek védelmére vonatkoztatva is szokták használni egyrészt, másrészt pedig a „jog” kifejezés jelenléte a szóösszetételben azt a téves látszatot keltheti, mintha a kifejezés a szó szoros értelmében vett jogokra vonatkozna. Holott, mint láttuk, adott esetekben törvényhozói hatalmat, vérehajtói jogosítványokat, vagy törvények hatálya alóli elmentéseket is magába foglal. A félreértések akkor volnának biztonságosan elkerülhetők, ha a „nemzeti kisebbségek és etnikumok tagjainak a közös állampolgári jogokat kiegészítő csoport-specifikus jogokra, hatalmi jogosítványaikra, jogi státusukra és immunitásaikra vonatkozó igényeikről és elvárásaikról” beszélnénk mindahányszor – állapítja meg Kymlicka. A kisebbségi jogok kifejezést a rövidség kedvéért, de ebben az értelemben használja.²⁰⁵

mindazonáltal. Annak eldöntése például, hogy a csoport-specifikus jogosítványokat kire üdvösebb átruházni: az egyénekre, a közösségre magára vagy a területi, adminisztratív alegységre, bonyolult kérdés, amelyre a választ csak a helyzet alapos, kimerítő ismeretének a birtokában tanácsos megadni. Bizonyos esetekben úgy tűnhet, hogy az adminisztratív alegység hatáskörének a kibővítése a leginkább kéznél levő megoldás, hiszen ez esetben nem kell egy újabb politikai intézményt létrehozni. Ennek a változatnak az esetében attól kell tartani azonban, hogy az etnikulturális közösségnek, amelynek az érdekében történik a hatalomátruházás, saját kizárólagos céljaira létrehozottként fogja értelmezni az illető adminisztratív keretet – a „Québec au Québécois” mintájára. A másik változatnak is vannak hátrányai: ha a hatalmat közvetlenül a közösség gyakorolja a területi kormányzat helyett, akkor problémák merülhetnek fel azal kapcsolatban, hogy miként dönthető el, ki tagja és ki nem az illető közösségnek. Vö.: *I. m.*, 205-206, 17-es jegyzet. Arra vonatkozóan, hogy a közösségek milyen feltételek mellett képesek jogokat gyakorolni, illetve mikor ruházhatók fel jogosítványokkal, lásd: James W. Nickel: Group Agency and Group Rights. In: Ian Shapiro–Will Kymlicka (szerk): *I. m.*, 235-257, valamint egy tanulmányt arról, hogy valamely csoport belső döntéshozói autoritása milyen viszonyban van a törvényes, hatósági autoritással, és hogy ez a viszony miként alapozza meg illetve hogyan képes aláásni az illető csoport autonómia-képességét: Denise G. Réaume: Common-Law Construction of Group Autonomy: A Case Study. In: *I. m.*, 257-290.

204 A csoportképviselőt problémáit illetően lásd Iris Marion Young: Deferring Group Representation. In: Ian Shapiro–Will Kymlicka (szerk): *I. m.*, 349-377.

205 *Multicultural Citizenship*, 206, 19-es jegyzet.

A kollektív jogokkal kapcsolatos terminológiai bonyodalmakat tehát csak a fentiek figyelembevételével lehet elkerülni. Az ismertetett szempontok mellőzése esetén ugyanis aligha lehet észrevenni, hogy a kérdéskör tulajdonképpeni tétje nem az egyén és a közösség közötti elsődlegesség kérdésével függ össze, hanem a *csoportok közötti egyenlőség* feltételeként arra vonatkozik, hogy *különböző* csoportoknak *különböző* jogokra van szüksége ahhoz, hogy a hátrányosabb helyzetűek kiszolgáltatottsága főlészámolódjék, hogy az etnikulturális igazságosság feltételei megteremtődjenek, és hogy az emberi jogok egyetemes nyilatkozata a szabadságnak és egyenlőségnek ugyanazokat az alakzatait eredményezze egy kisebbségi közösség bármely tagjának a vonatkozásában, mint amelyek maguktól értetődőeknek számítanak a többség kultúrájában szocializált állampolgárok esetében.²⁰⁶

A kisebbségi jogok Kymlicka által kidolgozott liberális elmélete arról szól, hogy a csoportok közötti igazságosság és egyenlőség feltételeit miként lehet levezetni a liberalizmus alapelveiből. Ennek ismertetésére tesztek kísérletet a következőkben.

7. A kisebbségi jogok liberális elmélete

A megfelelően definiált fogalmak birtokában és a velük kapcsolatos leggyakoribb félreértések tisztázását követően tüzetesebben szemügyre vehetjük most már, hogy miként lehet a multikulturalitás körülményei között a liberalizmus alapelveiből levezetni az etnikulturális igazságosság feltételeit.

Láttuk, hogy az etnikulturális pluralitás természetének a precízebb megragadásához szükség van a *nemzeti kisebbségek* és a bevándorlók által létrehozott etnikumok *közötti* fogalmi különbségtételre. A két kategória a problémák különböző osztályait eredményezi, az etnopolitikai konfliktusok vagy feszültségek kezelésének a kísérletei következésképpen nem mulaszthatják el e különbségek figyelembevételét. Megvizsgáltuk továbbá, hogy az etnikulturális különbségek intézményes összebékítésének, kölcsönös elfogadtatásának mennyire alkalmas kerete a nemzeti szempontból semlegesnek tekintett liberális jogállam, és Kymlicka gondolatmenetét követve, de további szempontokat is figyelembe véve arra a következtetésre jutottunk, hogy ez a semlegesség mondvacsinált, és hogy a rá való hivatkozások voltaképpen azt próbálják elvitatni a nemzeti kisebbségek összefüggésében, amit az államalkotó nemzetek tekintetében mindenki magától értetődőnek tekint. És láthattuk végezetül, hogy a kollektív jogok

206 | Fontos további szempontokat kínálnak ehhez a kérdéshez a következő újabb keletű kiadványok: David Ingram: *Group Rights. Reconciling Equality and Difference*. Kansas, University Press of Kansas, 2000; Javid Rehman: *The Weaknesses in the International Protection of Minority Rights*. The Hague–London–Boston, Kluwer Law International, 2000; Peter Cumper, Steven Wheatley (szerk.): *Minority Rights in the 'New' Europe*. The Hague–London–Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 1999; Deidre Fottrell, Bill Bowring (szerk.): *Minority and Group Rights in the New Millennium*. The Hague–London–Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 1999; Kristin Henrard: *Devising an Adequate System of Minority Protection. Individual Human Rights, Minority Rights and the Right to Self-Determination*. The Hague–London–Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2000.